

«DROSCHAK»
REVUE MENSUELLE
organe
de la F. R. A. D.

ԴՐՕՇԱԿ

№ 9
SEPTEMBRE
1930
PARIS (France)

«ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԴԱՂՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ» ՕՐԳԱՆ

„ԲԱՆԴԻՏԻԶՄ“

Այս բառով է որակում Հայաստանի խորհրդային թերթերում քերական յեղափոխութիւնը, որ աճա հինգ տարի է հերոսական ճիգեր է անում քերթ ժողովուրդը թիրքիստի վայրագ լծից ազատելու համար եւ այսօր էլ արեան գետեր է հոսեցնում Արարտոյց մինչեւ Իրաքի ու Սիրիոյ սահմանները: Եւ նման անարգանք հասցնում են քերդերի ազգային-ազատագրական պայքարին այն «կարմիր յեղափոխականները», որոնք օրն ի բուն կուրծք են ծեծում յանուն ազգերի ինքնորոշման իրաւունքի եւ, իրբեւ այդ իրաւունքի պաշտպաններ, նիդակներ ճճում աշխարհի բոլոր հզորների դէմ...

Բողբեիկներին խօսք չէ պակասում, ի հարկէ, իրենց ամենամարդի արարքներն իսկ «սկզբունքներով» կամ յեղափոխական Փրագօթօթիայով պծնազարդելու համար: Եւ աճա նրանք, այս հերթական ստորութիւնը քոզարկելու նկատումներով, ալ ու ձախ տարածում են, թէ քրդական շարժումները ազգային չեն եւ ոչ էլ ազատագրական, թէ այդ շարժումները քերդ աշխատաւորութեան շահերի դէմ յղացւած կրօնական, յետադիմական դաւեր են — ուրիշ ոչինչ:

Երբ հնդկական բրահմանները, ամբոխի կրօնական սնտոխապաշտութիւնները հրահրելով, ոտքի են հանում նրան «անհաւատներին» դէմ, որոնք անարգում կամ սպանում են «սրբազան» եղներին՝ սա նկատում է աղբային շարժում՝ արժանի ամէն խրախուսանքի: Եւ այս դէպքում բնաւ նկատի չի առնում, որ այս բրահմաններն ու նրանց հետեւորդները ամենապարզելի միոնցներով հալածում են իրենց ենթակայ վաթսուն միլիոն թլառ պարիսներին, որոնք այսօր իսկ ոչ միայն իրաւունք չունին քաղաքներում ապրելու կամ որ եւ է վայելուչ գործով զբաղելու, այլ եւ, հաստացեալներին հանդիպելիս, առնական 60 քայլ հեռու պէտք է մնան՝ նրանց սրբութիւնը չպղծելու համար...

Երբ Մարդի միլլաները սարուաթ անելով եւ «սրբազան պատերազմի» դրօշ պարզե-

լով կուի են դուրս գալիս սպանիացիների դէմ՝ նրանց համար ներրոյներ են հիւսում կարմիր փաթթոցաւորները՝ առանց հաշի առնելու թէ ի՞նչ գրաստային վիճակի էին մատուած այդ երկրի աշխատաւոր բազմութիւնները մուրաների անկոնտրոլ իշխանութեան տակ, նախ քան սպանիացիների ասպարէզ գալը:

Երբ հնդկաչինի ցեղապետները, իրենց աւատական անսահման իրաւունքներէրց զրկելով՝ կուի են դուրս գալիս Փրանսացիների դէմ՝ սա համարում է ազգային ազատագրական մի դրօշ, թէ եւ ամենքը գիտեն, որ այդ անսահման իրաւունքները սոսկալի պատուհաս էին հանդիսանում հնդկաչինի աշխատաւոր գիւղացիութեան համար:

Իայց երբ քերդ ժողովուրդն է ոտքի կանգնում թիրքական բռնապետութեան դէմ՝ եւ այն էլ այնքան յստակ ազգային-ազատագրական ծրագրով՝ սա որակում է կարմիր ստորապնների եւ նրանց հալածուն ձեռնասունների կողմից իբրեւ յետադիմութիւն, աւաղակութիւն, բանդիտիզմ եւն...

Ի՞նչ փոյթ, որ թիրքական բռնապետութեան դէմ ծառայած է այսօր թիրքահալատակ քրդութեան կէսից աւելին, եւ որ այս անհաւասար կուում արնաբամ են լինում, առաջին հերթին քերդ ժողովրդական զանգաւանները: Ի՞նչ փոյթ, որ քերդական շարժման ղեկավարն է հանդիսանում մի աշխարհիկ, քաղաքական կազմակերպութիւն — «Հոյրունը» — որի գրօշի վրայ Քիւրդիստանի անկախութիւնն է ոսկէլուած, եւ որ Անկախութեան Դատարանների վճիռով մահաւան դատապարտւած քերդ յեղափոխականները, 1925-ին, «կիցցէլ» ազատ Քիւրդիստանը՝ գոչելով էին կախազան բարձրանում: Վերջապէս, ի՞նչ փոյթ, որ նոյնիսկ թիրք կառավարութեան պաշտօնական հաղորդագրութիւնները չեն կարողանում ժխտել քերդական շարժման ազգային-քաղաքական հանգամանքը եւ որ բոլշեիկական «Չարիա Վոստոկա» պաշտօնաթերթը, ընդամէնը երկու երեք տարի առաջ, ընդարձակ թերթօնով նոյն այդ «ազգային-քա-

ղաքական հանդամանքն» էր վաստարկում... Այս ամենը «վերպում են» բուլշևիկների ուշադրութիւնից զերբողական շարժումների գնահատութեան գործունէ:

Ուշադրաւ մի պարագայ եւս կայ:— Երբ բուլշևիկները, ի պաշտպանութիւն Հնդկաստանի, Մարոքի, Հնդկաչինի եւ այլ գաղութներին անկախութեան, թուք ու մուր են թափում եւրոպական իմպերիալիզմի գլխին, իսկ միւս կողմից, ի պաշտպանութիւն թիւրքական իմպերիալիզմի, կրակ ու բոց տեղում անկախութեան ձգտող Բիւրդիստանի գլխա՝ նրանք, կամաւոր ապուշ ձեւանալով, անտես են առնում հետեւեալ իրողութիւնը:—

Եւրոպական իմպերիալիստները, իրենց թեւարկութեան կամ տիրապետութեան տակ ընկած Երկրները բտտամենայնի շահագործելով հանդերձ, որոշ չափով քաղաքակրթութիւն են տարածում նրանց մէջ՝ երկաթուղիներ շինելով, խնուդիներ ձգելով, ջրանցքներ կառուցանելով, տնտեսագործական նորանոր ձեւեր ներմուծելով, արտաքին աշխարհի հետ հաղորդակցութիւն ստեղծելով, իրաւական կարգեր հաստատելով, դպրոցներ բանալով եւն եւն: Ի հարկէ, այս բոլորն արւում է ոչ թէ գաղութային ժողովուրդների սիրուն աչքերի համար, այլ նրանց աւելի՛ եւս կատարելագործւած միջոցներով շահագործելու համար: Բայց եւ այնպէս, այս ձեռնարկները, թէկուզ եւ իմպերիալիստները կամքին հակառակ, բարիք են հանդիսանում տգիտութեան, խաւարի եւ անկարգութեան մէջ խարխափող գաղութային ժողովուրդների համար: Ծիշտ այնպէս, ինչպէս որ աւաւական կարգերում խեղդւող աշխատաւորութեան յառաջիմումութեան համար, բարիք էին հանդիսանում կապիտալիստական ձեռնարկները, թէեւ կապիտալիստները աշխատաւորութեան սիրոյ համար չէին գործարաններ հիմնում կամ այլ ձեռնարկներ կատարում:

Եւ եթէ այսօր մենք, ընկերվարական դեմոկրատիայի հետ միասին, պահանջում ենք, որ զարգացած գաղութներին ինքնիշխանութիւն կամ անկախութիւն տրել՝ գլխաւոր պատճառը մեր յատակ գիտակցութիւնն է, որ նրանք հիմա այն անիշխանական, վայրենի եւ խառնափնթոր վիճակը չեն ներկայացնում, ինչ որ ունէին նախ քան եւրոպական իմպերիալիզմի հանդէս գալը, այլ, հէնց շնորհիւ այս իմպերիալիզմի քաղաքակրթական ազդեցութիւնների, հասունացել են ինքնուրոյն կենսի համար:

Իսկ թիւրքական իմպերիալիզմը ի՞նչ բարիք է տւել Բիւրդիստանին իր մօտ չորս հարիւր տարւայ տիրապետութեան ընթացքին: Կարելի՞ է թիւրք ժողովրդի սնտեսական, ընկերային, քաղաքական եւ կուլտուրական կենսի մէջ մատնանշել ո՛րեւէ դրական երե-

ւոյթ, ո՛րեւէ յառաջիմական քայլ, որի համար արդար լինէր երախտագիտութիւն դահանջել զէպի թիւրքերը: Կարծում ենք կարիք չկայ կանդ առնելու այս հարցի վրա: Որովհետեւ արտա-աշխարհ գիտէ, որ թիւրքերը իրենց տիրապետութեան առեւ ընկած ժողովուրդներին, եւ մանաւանդ քիւրդ ժողովուրդին, միմիայն անսանձ կեղեքում, անսահման տգիտութիւն, յայ ու արիւն են պատճառել...

Այս ամենը յայտնի է բուլշևիկներին նոյնքան, որքան եւ մեզ: Մեզ պէս նրանք եւս տրամաբանում են, որ եթէ ազգային ինքնորոշման իրաւունքը անկախութիւն սեփականութիւն է կազմում ամէն մի ժողովրդի՝ ապա այդ իրաւունքը թիւրք ժողովրդին զրացել չի կարող: Մեզ պէս, նրանք եւս տրամաբանորէն անարարկելի են համարում, որ եթէ պէտք է փրշրել ժողովուրդներին կեղեքող իմպերիալիզմի ատամները — առանց նկատի առնելու, որ այդ իմպերիալիզմը մի ժամանակ դրական դեր է կատարել նրանց կեանքում — ապա ուրեմն կրկնակի եռանդով պէտք է փշրել ատամները թիւրքական իմպերիալիզմի, որ բացի կեղեքումից, վայրենացումից եւ կոտորածից ոչինչ չէ բերել իր ճիւղանների մէջ ընկած թիւրք ժողովրդին: Եւ եթէ բուլշևիկները չեւտակ կեցւածք ունենային ազգերի ինքնորոշման եւ հակաիմպերիալիստական պայքարի խընդիրներում, հազիւ թէ նրանք մերինից տարբեր վերաբերմունք ունենային զէպի թիւրքական յեղափոխութիւնը:

Սակայն, դժբախտութիւնն այն է, որ բուլշևիկները, ինչպէս ոչ մի հարցում, նոյնպէս և այս հարցերում, շիտակ, սկզբունքային կեցւածք չունեն: Ազգերի ինքնորոշման իրաւունքը եւ հակաիմպերիալիստական պայքարի կարգախօր լոկ միջոցներ են նրանց ձեռքին: Ինչպէս որ ներքին քաղաքականութեան մէջ նրանց համար էականն ու վճռականը իշխանութիւնը իրենց ձեռքին պահելու մտահոգութիւնն է, այնպէս էլ արտաքին քաղաքականութեան մէջ, նրանց համար հիմնականը եւ էականը խորհրդային իշխանութեան շահերն ապահովելն է: Եթէ է այս շահերը պահանջեցին՝ բուլշևիկները գուրուսներին, էսքսիմոսներին ու մարգակներներին համար էլ ազգային ինքնորոշման իրաւունք կը պահանջէին եւ մարտակոչ կուղղէն միշտեւ անգամ «գեիցերական իմպերիալիզմին», որ, օրինակի համար, մի քանի համայնքներում, Հոռնէական չըջանից մնացած տեղական բարաւոր ազգային կամ պետական լեզու չէ յայտարարում: Միւս կողմից՝ բուլշևիկները ոչ միայն պատրաստ են ոտնատակ տալու հայ, վրացի, թաթար եւ ուրիշ ժողովուրդների զրգային ինքնորոշման իրաւունքը, այլ եւ կարող են, առանց խղճահարութեան, զինակցել ֆաշիստական իմպերիալիզմին, եթէ խորհրդային իշխանութեան

արտաքին-քաղաքական շահերը այս են պահանջում...

Ահա այս քաղաքական անբարոյականութեան մէջ պէտք է որոնել բուլղեիկներէ հակաքիւրդ տրամադրութեան բացատրութիւնը եւ ոչ թէ այն յիմարական որակումներէ մէջ, որ նրանք տալիս են քիւրդական շարժումներին: Իսկ բացատրութիւնը հետեւեալն է.—

Բուլղեիկները՝ լաւ տեղեակ քիւրդերի քանակական եւ մարտական ուժին Մերձաւոր Արեւելքում՝ իրենց արեւելեան քաղաքականութեան մէջ միշտ կարեւոր նշանակութիւն տուել այս ժողովրդին, որ կոմպակտ դանդաճներով ապրելով Թիւրքիայի, Պարսկաստանի, Իրաքի եւ Սիւրիոյ սահմաններում՝ սազմապիտի յարմարութիւններ կարող էր ստեղծել այդ երկրներում խորհրդային իշխանութեան դաւերի համար: Այս անկնկալութեամբ, նրանք երբեք չեն յեղափոխել իրենց քաղաքական ազդեցութեանը ընթացիկը, մասնաւորապէս վերջին երեք երկրներում ապրող, քիւրդ ցեղապետներին:

Շէյխ Սաիտի ապստամբութիւնից յետոյ տեսնելով, որ քիւրդական շարժումները վերջնականորէն դիմորդուած են իբրեւ բարցարձակապէս Թիւրքիայի դէմ ուղղուած ազգային-ազատագրական պայքար՝ բուլղեիկներն իրենց լաւագոյն գործակալներն ասպարէզ քաշեցին՝ այդ շարժումները դեկել իրենց ձեռքն առնելու եւ նրանց ընթացքը Պարսկաստանի, Իրաքի եւ Սիւրիոյ դէմ դարձնելու համար: Պարսկաստանում նրանք այդ ժամանակ առեւտրական նպատակաւ դաշնադրի եւ անդլիական քաղաքական մրցակցութեան դժարութիւնները ունեցին, իսկ Իրաքում եւ Սիւրիայում՝ անգլիացիներէ եւ Փրանսայիների թեւարկութիւնը վարկաբեկելու խնդիրը, որ բուլղեիկների արեւելեան քաղաքականութեան մէջ կարեւոր տեղ է դրաւում տարիներից ու վեր: Երեք երկրներում էլ քիւրդերը կարող էին դիրքացնել բուլղեիկների գործը ներքին խառնարկութիւններ առաջ բերելով:

Մեզ հանգամանորէն ծանօթ են այն աշխատանքները, որ կատարուած էին Գէպէուի գործակալները այս խառնարկութիւնները գլուխ հանելու ծրագրով: Ծանօթ են մասնաւորապէս նրանց փորձերը՝ դրամով, զէնքով եւ ուղղամթերքով կաշառելու Արարտիի սպարաւորներին, որպէսզի նրանք Պարսկական Ատրպատականը ասպատակութեան ենթարկեն:

Եթէ այս փորձերը յաջողէին՝ քիւրդական շարժումները անմիջապէս կը դառնային ազգային-ազատագրական, յառաջդիմական, յեղափոխական եւ ինչ որ կուզէ: Ինչպէս որովհետեւ բուլղեիկների բոլոր ջանքերն ապարդիւն անցան, և «Հոյուրնի» դեկավարութեամբ ծաւալուող արիւնահեղ կռիւները ուղղուած մնացին միմիայն Թիւրքիայի դէմ, դրա համար էլ

նրանք դարձան հակաիշխանական, յետադիմական եւ բանդիտային ձեռնարկներ...

Կայ մի երկրորդ հանգամանք, որ աւելի՛ եւս կատաղեցնում է բուլղեիկներին քիւրդ յեղափոխականների դէմ: Դա այն է, որ նրանք ծանր կացութիւն են ստեղծում դաշնակից քեմալական իշխանութեան համար: Դուրսէ բուլղեիկներն իրենց հոգու խորքում շատ էլ հակառակ չեն, որ այս դաշնակից գլուխը փոքր ինչ խառնած լինի ներքին հոգսերով, որովհետեւ նրա պանթուրանական նկրտումներն ու խաղերը նախկրայում, Ազրբէջանում եւ Թիւրքեստանում մերկացած են արդէն: Սակայն, բուլղեիկները երկիւղ ունին թէ, քեմալական իշխանութեան ներկայ Ֆինանսական եւ տնտեսական դժարութիւնների մէջ, քիւրդական ապստամբութիւնները մէջ, քիւրդական ապստամբութեան ուժերը գլուխ բարձրացնելով՝ տապալեն տիրող ընտիր եւ Թիւրքիան նորից արեւմտեան պետութիւնների գիրկը նետեն:

Այսպիսով ստացուած է, որ քիւրդ յեղափոխականները ոչ միայն չեն համաձայնուած գործիք դառնալ բուլղեիկների ձեռքին Պարսկաստանում, Իրաքում եւ Սիւրիայում, այլ եւ յանդգնում են վտանգել նրանց արեւելեան քաղաքականութիւնը Թիւրքիայում: Հասկանալի չէ՞, որ, նման պարագաներում, բուլղեիկեան կատաղութիւնը կրկնակի թափով պէտք է պայթէր կարող է ազգակ դառնալ թեան զլխին՝ ինչքան էլ սուրբ եւ յառաջդիմական լինէին սրա նպատակները...

Նշանակալից է, որ այս կատաղութիւնը, ներկայ դէպքում, չէ սահմանափակուած լրագրական յարձակումներով ու խեղճիւրումներով, այլ խիստ վճռական ձեւեր է առնում:

Արտասահմանեան մամուլի մէջ շրջան արաւ ժամանակին, Անգորայից, յուլիս 17-ին, ստացուած հեռագրական հաղորդագրութիւնը, թէ Իզդիբի կռիւների ժամանակ, ուսա սահմանապահների հրամանատարը հաղորդել է թիւրքական ուժերի գլխաւորին, որ ինքը, համաձայն իր կառավարութիւնից ստացած հրահանգի, պատրաստ է օգնելու նրան քիւրդերին ջարդելու գործում... Այս խայտառակ հաղորդագրութեան ճշտող տպաւորութիւնը դեռ չէյս անցել, երբ Արարտիի շրջանից լուրեր հասան, թէ բուլղեիկները ոչ միայն զէնք ու ուղղամթերքով են մատակարարում ապստամբների դէմ կուռ թիւրքական զորքերին, այլ եւ արտոնում են, որ սրանք, Ռորհրդային Հայաստանի վրայով, զորաւոր կատարեն՝ քիւրդ յեղափոխականներին թիկունքից հարուձեցնելու համար... Իսկ «Իրօջակ»-ի այս համարից ընթերցողը կը տեսնի, որ բուլղեիկ-քեմալական գործակցութիւնը քիւրդ յեղափոխականների դէմ, վերջին ժամանակներս, բացայայտ գիտակցութեան հանգամանք է ստել...

Ա. Ը. ԻՆՏԵՐՆԱՍԻՈՆԱԼԻ ԲԱՆԱՁԵՒՐ ԳՐԴԱԿԱՆ ՀԱՐՑԻ ՄԱՍԻՆ

Ա. Ը. Ի. —ի Գործադիր Կոմիտէն ծանօթանալով Հ. Յ. Գաշակցույթեան Յուշագրին Քիւրդական Հարցի մասին եւ լսելով ընկ. Ա. Ջամարեանի զեկուցումը, ինչպէս եւ այս առթիւ տեղի ունեցած մտքերի փոխանակութիւնը, որին մասնակցեցին նախագահ ԴՐ ԲՐԻԻՔԻՐ (բելլիկ), ԲՐՈՔՎԷՅ (Անգլիա), ՌԸՆՈՒՂԵՆ (Ֆրանսա), եւ ԱՔՐԱՄՈՎԻՉ (Ռուսիա) միաձայն ընդունեց հետեւեալ բանաձեւը.

« Ա. Ը. Ի. —ի Գործադիր Կոմիտէն աշխարհի ուշադրութիւնն է հրաւիրում այն կուսակցութեան վրայ, որոնց միջոցով թիւրք կառավարութիւնը ձգտում է ոչ միայն ընկնել ֆիւրքի մզառագրական պայքարը, այլ եւ բնացոյցել կռիւների մէջ մասնակցութիւն չունեցող խաղաղ ֆիւրք ժողովուրդը՝ նրան էլ հայերի վիճակին հասցնելու համար. իսկ կապիտալիստական ազգերի հանրային կարծիքը բողոքի ձայն չէ բարձրացնում այս արիւնաուշտ բարբարոսութեան դէմ:

Միեւնոյն ժամանակ, Գործադիր Կոմիտէն

ուշադրութիւն է հրաւիրում այն վտանգների վրա, որ կարող են առաջանալ խաղաղութեան համար, եթէ թիւրքական զորքերը Պարսկաստանի սահմանները բռնաբարեն: Աշխարհի միջազգային կազմակերպութեան խայտառակ պակասաւորութեան ապացոյցն է սա, որ մի ազգաւորն է պետութիւն կարող է ներս խուժել հարեւան թոյլ ժողովրդի երկիրը՝ առանց որ մարդկութեան կազմակերպութիւնը սրան պաշտպան կանգնի:

Ուշադրութիւն հրաւիրելով այն վտանգների վրա, որոնք կարող են առաջանալ Քիւրդիստանում տեղի ունեցող դէպքերից՝ Գործադիր Կոմիտէն կոչ է անում աշխարհի հանրային կարծիքին բողոքելու թէ՛ թիւրքական օլիգարխիայի բռնութիւնների դէմ եւ թէ՛ այն անտարբերութեան դէմ, որ երեւան են բերում դրամատիրական կառավարութիւնները համադէպ այս արիւնոտ ռիւսազորութիւնների, որոնց զոհն է հանդիսանում ֆիւրք ժողովուրդը »:

Երկրի իրադարձութիւնները

ՁԵՐԲԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԱՔՍՈՐ

— Երևան զաղաքից, Կոտայքից, Դամարուի, Էջմիածնի, Աշտարակի եւ Ախտալի շրջաններից 1930-ի յունուարից մինչև մայիս բանտարկել են մօտ 800 մարդ, որոնցից մայիսին արձակել են 138 հոգի, իսկ միւսներին աքսորել:

— Թիֆլիսի Մետեի բանտից 1930-ի մարտին աքսորել են 820 հոգի, որոնցից 700-ը հայեր են իսկ 120-ը ուրիշ ազգերից:

— Նոյն տեղից 1930-ի ապրիլին աքսորել են 580 հոգի, որոնցից մօտ 400-ը հայեր են:

— 1929-ի յունիսին ձերբակալեցին, ի մէջ այլոց ուսուցիչ Մահակ Քորոտեանին. իսկ այս տարւայ յունուարին՝ Դամարուի գործակալահամու ծառայող Յովակիմ Շահբաղեանին, ջանաբեղոյ Սիմէոն Սարգսեանին, պօթլիսեցի Ջալբէկին, Սարբէկին եւ Ջումշուկին: Սրանք ամենքն էլ հիմա աքսորում են:

— 1930-ի յունիս 19-ին ձերբակալեցին Յովհաննէս Քաջազունիին:

ԳՆԻՊԱԿԱՆԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

— Քիւրդերը սար գնալու ժամանակ, իջնում են Երևանի Դարմա կոչած այգիների մօտ — Աշտարակի ճանապարհի վրա: Նրանք իրենց իջած տեղից ջիջ հեռու, նկատում են մի խոշոր հողաթումբ, որը բանալով՝ գտնում են 40 զնդակահարածների դիակներ: Այս լուրը հասնում է սպանուհիների ազգականներին, որոնք զալիս են տանելու իրենց հարազատների դիակները: Սակայն, չեկան, լսելով եղելութեան մասին,

զալիս է ու իրկում աղտեղից թէ՛ ազգականներին է թէ՛ զրդերին:

ԱՊՍՏԱՄԲԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

— Այազեազում հաւաքած են մօտ 500 հոգի, որոնցից 300-ը սասունցիներ, 150 Աշտարակի, Բիւրականի եւ Արարանի զիւղերից, իսկ 50-ը Սարգսապատի շրջանից:

— Ազրբէջանի սահմանում, Քեւրջալարի ձորում ժողոված են մօտ 2000 ջիւղ, թաթար, հայ հեծեալ եւ հետեակ փախտականներ, ամենքն էլ լաւ գինւած: Սրանց ընդհանուր ղեկավարն է Ղուբբանը:

Սրանցից 500 հոգի վերջերս յարձակեցին Բասար-Քեշալի վրա, փախցրին տեղական իշխանութիւնը եւ թալանելով կօպիւրտուի պարանջները՝ բարձրացան սարը ստանց ժողովրդին դիպչելու:

— Նոր-Բայազէտի շրջանի Արեւալու, Չալխաչ, եւ Չաղա զիւղերն ապստամբում են 1930-ի մարտ 15-ին: Շրջակայ զիւղացիները, իմանալով այս լուրը՝ ձերբակալում են իրենց իշխանաւորներին եւ կոմունիստներին: Ապստամբների դէմ Նոր-Բայազէտ զաղաքից ուղարկած զօրքերը չկարողանալով կամ չկամեալով կուլել՝ յետ են զարւում: Այդ ժամանակ Ազրբէջանից բերում են նոր զօրքեր 2 թղզանթով և 10 զընդացիրով: Կոխը տևում է 15 օր: Դարալազիցից ապստամբներին օգնութեան են զալիս, բայց, ձիւնի պատճառով, ժամանակին տեղ չեն հասնում:

Ապստամբները, թւով 800 հոգի, սպանելով իրենց փամփուշտները, ջարչում են գէպի Քեւրջալարի ձորը.

ուր և մնում են մինչև օրս Ղուբրանի ասպտամբների հետ միասին:

— Քեկարլայի Իսմայիլը, Մահրամը և Կամդուն Ջղինի ձորում ասպտամբութիւն են յայտարարում, իրենց շուրջը համախմբելով 125 հայ, Թաթար և քերք փախտակահարներ: Մայիսի սիդրներին, երկու հոգի Չեկայի կողմից գնում են Գեանուլ-բասան՝ համոզելու Իսմայիլին, որ հայերին հեռացնի իր մօտից, որովհետև նրանք խարհարներ և դաւաճաններ են: Սակայն, Իսմայիլը վճռում է չեկայի դործակալներին:

— Կոտայքում հաւաքած են մօտ 400 ասպտամբներ: Նրանց ղեկավարներն են (անունները չեն կարգացուած ՍՄԲ.): Չեկան սրանց մօտ գրկում է իր վարձկաններին, ներքին դաւաճանութիւն կամփակեցնելու համար: Սակայն, նրա խողը բացուած է և վիճում:

— Ասպտամբներին դէնք և ուղիւմթերք հայթայիտողները Շարուրի և Օրգուբաթի թուրքերն են: Գնեղը սողալի են: Հրացանը արժէ 500 ռուբլի, մատուցէր ատրճանակը՝ 600 ռուբլի, հրացանի փամփուշտը հատը 7 ռուբլի, իսկ մատուցելները՝ 10 ռուբլի:

ՉԵԿԱՅԻ ՊՈՂՈՎՈՒԿԱՅԻՆՆԵՐԸ

— Վերջին ժամանակներ Չեկան սովորութիւն է դարձնել «գաւազներ զաշնակցականներին» միջոցով ծախել զաշնակցական գրքեր ու թերթեր, որոնցից բաւականաչափ ունի իր պահեստներում: Թէև այս անխղաղ դրականութեան համար խիստ սուղ գին են պահանջում, այնուամենայնիւ նա դերութեամբ սպառում է: Սրանով Չեկան երեք նպատակ է հետապնդում. — առաջին՝ նիւթական շահ ապահովել իր համար, երկրորդ՝ շահագործել մեր ընկերներին և համակիրներին և երրորդ՝ սրանց հետքը դանդաղ:

— 1928-ի սկզբներին Չեկան երկու դործակալներ միջոցով... (անուններ) կազմակերպում է «զաշնակցական» երիտասարդների մի խումբ: Ոմբի ղեկավարները, այսինքն յիշեալ դործակալները, շատ են աշխատում, որ իրենց կազմակերպութիւնը կապուի Երևանի հետ, բայց չի յաջողում:

Այնուամենայնիւ, այս «զաշնակցական» կազմակերպութեան մէջ բաւական թւով միամիտներ են արձանագրուած: 1928-ի սկստեմբերի սկզբներին, Չեկան այս միամիտներից 150 հոգի աքսորում է Ռուսաստան և Սիրիա: Աքսորից րնակաւարար դերը են մնում կազմակերպութեան ղեկավարները...

— Չեկան Երևանում առաջ է բերել «զաշնակցական» մի կազմակերպութիւն, որ յայտնի է ինվալիդների կազմակերպութիւն անունով: Ինվալիդներին տուել են դրամիքներ, կուսակցական բանակներ և կնիք, որպէսզի նրանք պաշտօնական վկայագրեր ստան իրենց գործակալներին, որոնց ուղարկում են դատարաններ «զաշնակցական» իմբեր առաջ բերելու համար:

Այս դործակալներից մէկը սոյն ատարայ յունիս Ե-ին անցնում է Կոտայք և միանում Արմազանի ասպտամբներին: Նա, Բաշկելից արեկելք, Հոպէս վտան շահին գանուղ Պօլոս-Պետրոս մատուցում ժողով է շուրջում Կոտայքի զինուորի ներկայացուցիչներին և որչափ անցկացնում, որ յուլիս 25-ին գրաւեն Քառա-

բնոյի զինապահեստները և անմիջապէս յարածկեն Երևանի վրա: Այդտեղից նա գրութիւններ է ուղարկում Բաշկետներին և Ղամբուրուի շրջանները, որպէսզի միանան «ընդհանուր ասպտամբութեանը»:

Հ. Յ. Դ. Երևանի Կենտրոնական Կոմիտէի տեղեկանային այս պրովոկացիային՝ միեմտնում է Չեկայի գարշիլի ձեռնարկը: Եւ երբ, մի քանի օր անց, 80 չեկիտաներ հետևեն աստիճով 150 միլիցիոնները և Կոտայքի կոմունիստներին՝ շուր գնդացիներով գնում են պաշարելու Պօլոս-Պետրոս մատուցը և ձերբակալելու «զաշնակ ասպտամբներին» — նրանք ո՛չ մատուցում և ո՛չ էլ շրջակայ լեռներում մարդ չեն դատում և ձեռնուճանց վերադառնում են իրենց տեղերը:

— Ծաղկածորի Բժնի խումբում հաւաքուած էին 300 փախտակահարներ, որոնց նպատակն էր ազատել իրենց զուրկը Չեկայի հետապնդումներից — բանտից ու աքսորից: Եթէ Չեկան վերջ տար իր բռնութիւններին և հանդիստ ձգէր այս թշուառներին՝ նրանք պէտք է աստիճանաբար ցրէին իրենց տեղերը, և ամէն ինչ հանդարտէր:

Սակայն, Չեկան հանդիստ չէր որոնում, այլ «գործ»: Եւ ահա, այս «գործը» ստեղծելու համար, նա երկու դործակալներին Դաշնակցութեան կնիքով վկայականներ է տալիս և զրկում փախտակահարների մօտ: Գործակալները, Կոտայքի ներկայացուցիչներին մասնակցութեամբ ժողով են դուրսբերում, ուր կարգացում է «Հ. Յ. Դ. Երևանի Կենտրոնական Կոմիտէի գործութիւնը», որով Կենտրոնական Կոմիտէի «հրահանգում է» ասպտամբութիւն բարձրացնել խորհրդային իշխանութեան դէմ՝ խոստանալով հողայն ասպտամբների զինական և կենսական կարիքները:

Դժբախտաբար, այս պրովոկասիոնը յաջողեց Չեկային: Նրա դործակալները ժողովի յաջբար օրն իսկ վերադառնում են Ծաղկածորից Երևան, և դէպի իրենց գործը վատասութիւն ներշնչելու համար, ուղարկում են փախտակահարներին 7 ձեռք հագուած, 3 թիկնուց (պլուշ) և 300-ի շափ դանդաղ տեսակի փամփուշտներ:

Յունիս 15-ին կառավարութիւնը ասպտամբներ դէմ է ուղարկում 400 զինուոր և 150 հեծեալ ոստիկան՝ շուր լեռնային թնդանթով: Կոմիտէ տեսում է երեք օր: Ասպտամբները, մեծ մասամբ պատահականօրէն իրար եկած գիւղացիներ, չեն դիմանում կառավարական ուժին և մասամբ ցրուած են, մասամբ էլ անցնում են Բողբիլից մօտի անտառները, ուր կապտանում էր փախտակահարների մի ուրիշ խումբ, դարձեալ մօտաւորապէս 300 հոգուց բողբիլացած:

Կառավարական ուժերը հետապնդում են փախտակահարներին այստեղ ևս: Կոմիտէ տեսում է հինգ օր: Վերջը փախտակահարները, սպառելով իրենց փամփուշտները, անցնում են ձամբարակի և Շամշադինի շրջանները:

Այսօր (ուրեմն յուլիս 4-ին, հմբ.) կուրները կենտրոնացած են Բաշկետը գիւղում և շրջակայքում:

Չեկուցազիրը պարունակում է մի շարք ուրիշ արմէխուր տեղեկութիւններ, որ առայժմս չենք կարող կրպարակ հանել: ՍՄԲ.

Վ Ր Դ Ա Կ Ա Ն Ի Ռ Ա Ջ Մ Ա Բ Ե Մ Ի Ց

ԱՐԱՐԱՍԻ ԾՈՒԻՔԸ

I
..... 20 Օգոստոս 1930.

Ամփոփում եմ յուլիս 15-ից մինչև օգոստոս 15-ը Արարատի շուրջը տեղի ունեցած դէպքերի մասին ստացածս հաղորդագրութիւնները, թողնելով այդ դէպքերի լուսարանութիւնը մի այլ առթիւ:—

— Յուլիս 15-ին պարսիկները ուժեղ զորամասերով բռնեցին Արարատի արևելեան փէշերը՝ մնալով իրենց սահմանագծի վրա: Պարսկական զօրքերն առայժմ դիտողի դերի մէջ են. ո՛չ թիւրքերին ե ո՛չ էլ Արարատի քիւրդերին թոյլ չեն տալիս պարսից հողը մտնելու: Օգոստոս 8-ին թիւրքերը մտել էին Պարսկաստան՝ քիւրդերի թիկունքն անցնելու մտադրութեամբ: Սակայն, պարսիկների վճռական պահանջի առջև տեղի տալով՝ նորից յետ քաշեցին:

— Արարատի կռիւների առթիւ բուլշևիկները Մարգարա եւ Իգդալու գիւղերում կենտրոնացրել էին 600 ռուս հեծելազօր: Յուլիս 8-ին կռիւների ժամանակ, բուլշևիկեան այս հեծելազօրը մտնում է Իգդալը եւ օգնում թիւրքերին...

Այս կապակցութեամբ կարող եմ հաղորդել և հետևեալ տեղեկութիւնները.

— Հայկական զօրքերը թիւրքական սահմանից հեռացել են դէպի Ալեքսանդրապոլ և Ղարաբաղի լեռներ:

— Երևանի հին կայսրանի մօտ պահուող Հայաստանի երկու սաւառնակները, Ռուսաստանից բերւած երկու ուրիշ սաւառնակների հետ միասին, տեղափոխւած են Սարգսրապատի Լուկաչին քաղաքը: Հայ սաւառնորդները փոխարինւած են ռուսներով: Այս սաւառնակները լրտեսական գործութիւններ են կատարում թիւրքերի համար, իսկ երբեմն էլ օգնում նրանց կռիւներին:

— (Մի տող չի կարգացւում. հմբ.) յարձակման է անցնում դէպի Արալընները և հասնում մինչև Արաք՝ մաքրագործելով ամբողջ շրջանը: Դրանից յետոյ նա յարձակուած է Իգդիրի վրա: Թիւրքական զօրքերը այս անակկալ գտնիկն չդիմանալով՝ իրենց քնափոթները առած մահանջում են դէպի հորհրդային Հայաստան: Թիւրքական այս զօրքը Հայաստանում պարենաւորելուց և կազմաւորելուց յետոյ՝ մօրից վերադառնում է Իգդիր: Արեւահեղ կռիւներից յետոյ քիւրդերը պարպուած են Իգդիրը՝ հրկիզելով նրա մի մասը:

— Մայիս փաշան զրադուած է Արարատի պաշարման գործողութիւններով: Նրա զօրաբաժիններից մէկը Բայազետի կողմից մտնելով Արարատի ռազմով՝ թակարդի մէջ է բնկել: Քիւրդերը սեղմելով մօտ 7500 հոգուց բաղկացած այդ զօրաբաժինը ճահճների և Մասիսի ժայռերի մէջ, զրիթէ իսպատ բնաջնջ են արել: Այս առթիւ լուրեր են շրջում, թէ Մայիս փաշան պէտք է պաշտօնանկ լինի...
— Հիմա լսեցի, որ սաստիկ կռիւներ են սկսւած

պաշարող զօրքերի և քրդերի միջև զանազան կէտերում: Դեռ մանրամասնութիւններ չունեմ: ՎԱՀԱԳՆ

II
..... 29 Օգոստոս 1930.

Հաղորդակցութիւնները կուող շրջանների հետ դժուարացել են: Վերջին տեղեկութիւնների համաձայն՝ Արարատի կռիւները մեղմացել են: Թիւրքերը, յոյսը կտրելով թէ պիտի կարողանան ընկճել Արարատի լճափներին՝ սկսել են յետ քաշել իրենց զօրքերը այս շրջանից: Ըստ լուրերի՝ այժմ շատ քիչ զօրք է մնացել քիւրդերի դիմաց, որոնք սկսել են փոքրէլ խմբերով փչացնել թիւրքական պատերը: Եթէ թիւրքերի յետ քաշելը ռազմական խող չէ՝ պէտք է, այս տարւայ համար գոնէ, վիժած համարել Արարատը նւաճելու ծրագիրը:

— Զկարողացայ ստուգել, թէ ո՛ր ուղղութեամբ են քաշել թիւրքական զօրքերը: Նշաններից երևում է, որ նրանք դէպի Վասպուրական և Հաքարի պէտք է տարւած լինեն: Սակայն, առայժմ այս մասին հաստատուպէս ոչինչ ասել չի կարելի: ՎԱՀԱԳՆ

ԿՈՒՒՆԵՐԸ ՎԱՍՊՈՒՐԱԿԱՆՈՒՄ
..... 24 Օգոստոս 1930.

Քիւրտական կռիւները Վասպուրականի զանազան մասերու մէջ խոչըր համեմատութիւններ առած են և լուրջ մտահոգութիւն կը պատճառեն թիւրքերուն:

Զիլանի և Արճէշի ծանօթ դէպքերէն յետոյ, նոր կուի ազդանշանը Իսմայէլ բէյը տւաւ, որ յունիսին ապատելով բանաձեռ՝ կանցնի Զուլամբերիկ: Անոր դեկալարութեան տակ, Զուլամբերիկ մի մասը և Եստախը կապտամբերին: Յուլիս 22 թւականը հաղորդագրութեան մը կերեի, որ Իսմայէլ բէյի ապտամբական խումբերը շատ նեղը դրած են թիւրքական զօրքերն ու ժանտարմըրին:

Ապտամբական շարժումներն առանձին թափով կարծարծելն Գոյ լեռներուն վրա: Գոյանցի քիւրտերէն կրած պարտութեան վրէժը լուծելու համար՝ թիւրքական Դրդ և 13րդ գումաղերը ջարդած են 2000-ի զաւի քիւրտ գիւղացիներ: Այս բարբարոսութեանէն զըրգուած՝ դրոյն կը բարձրացնեն Բոհճանի և Հաքարի քիւրտերը: Այժմ այս երկու շրջանները զրիթէ ամբողջովին ապտամբներու ձեռքն են:

Արալի մէջ ևս կռիւներ տեղի կունենան: Սանասորայ արշաւանքէն մեղի ծանօթ Մարգիկցի ցեղը, Օսմանի առաջնորդութեամբ յարձակել է Արալի Ս. Բարդողիմէնս վանքին վրա, ուր գետեղած էր թիւրքական զօրամաս մը: Վանքը գրուած է, և պահակազօրը ջարդուած: Այժմ մարգիկցիները պատրաստութեան մէջ են... ի կամ... ի վրա քաշելու համար: Կը լսենք, թէ քիւրտական ուժեղ շարժումներ ծայրուած են Սիւրիոյ սահմաններու վրա և Տիգրիսի քիւրտի մօտերքը: Եթէ այս լուրերը ճիշտ են, Վասպուրականի կռիւները բացարձակ կարևորութիւն կունենան:

Ք Ր Դ Ա Կ Ա Ն Ա Պ Ս Տ Ա Մ Բ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ը

ՅԱՐԺՄԱՆ ԸՆԹԱՅՔԸ

1.— ԼՐԱՑՈՒՄՆԵՐ

«Իջրջակ»-ի անցած թիւին մէջ պատկերը տաւած էինք ջրտական ապտամբութեան մէջ անցած տեղի ունեցած դէպքերը մինչև յուլիսի վերջը: Ատկէ յետոյ կոիւններն աւելի սաստկացան, և շարք մը լուրջ դործողութիւններ տեղի ունեցան Հայաստանի և Գիւրտիստանի կարևոր վայրերուն մէջ: Իսկ Արարատը ոչ միայն կրցաւ քանի մը մեծ յարձակողականներ ետ մղել, այլ և ձեռնարկեց բարձրագոյն գործնական, որոնք շատ ծանր նստեցան թրքական բանակին:

Պատմութեան թելը չկորսնցնելու համար, համառոտակի տեղեկագրերնք տեղի ունեցած դէպքերը, որոնք ընդհանուր գաղափար մը կընան տալ շարունակող քրտական յեղափոխութեան մասին:

Յուլիս ամսուն տեղի ունեցած դէպքերը նկարագրած էինք հեռագրական գործակալութիւններէն ըստացած տեղեկութիւններու հիման վրա: Բայց յետոյ, դէպքի վայրերէն հասած ստորոգ տեղեկութիւնները շատ հետաքրքրական նորութիւններ կը պարունակեն:

Ձիւմնի եւ Արմէշի կոիւնները. — Այս շրջաններուն մէջ յուլիս 1-13-ը տեղի ունեցած կոիւններու մասին, թրքական զինուորական զեկուցումը կը հաղորդէր թէ զերտները կուի մէջ 3000 սպանեալ տաւած են: Մինչդեռ կուլին մասնակցող սպայի մը մանրամասն և օր օրի դրի առած զեկուցումէն կը պարզուի, որ յուլիս 1-էն մինչև յուլիս 12-ը թրքական զօրքերը պարտուած են բոլոր ճակատներուն վրա և տաւած են աւելի քան 1500 զինուոր սպանուած և 11 սաւառնակ վնասուած:

Յուլիս 13-ին Արմէշի և Ձիւմնի ուժերը տեղի տաւած են թրքական զերտանց ուժերուն առջև միայն այն առին, երբ իրենց ռազմամթերքը վերջացած է: Կուղ ուժերը քաշուած են դէպի Ձիւմնի ձորը և Ալատաղի բարձունքները: Այդ կոիւններու ընթացքին զերտ պիտուած ուժերէն սպանուած են միայն 180 հոգի: Մնացածները ապաստանած են Սիւիան, Բուլանքի, Ալատաղ-Արազալի լեռները՝ մնալով ապտամբ վիճակի մէջ: Սակայն, թրքական բանակի ձեռքն ինկած են կանայք, երեխաներ և անզն մարդիկ, որոնք ենթարկուած են անխնայ կոտորածի: Համաձայն այդ սպայի տեղեկութեան այդ շրջանի մէջ մօտ 5000 զերտ բնաջնջուած է:

Վլանի եւ Իդլիլի գրաւումը. — Յետադայ տեղեկութիւններէն կը պարզուի, որ Վանի շրջանի դէպքերը շատ մեծ ծաւալով տեղի ունեցած են: Վանի շրջակայ շատ մեծ ապտամբութեան դօրքը բարձրացուցած են նոյն օրերուն, երբ Արմէշը և Ձիւմնը կուի մէջ էին, և շարուած են Վան քաղաքը: Կոիւններն ընդարձակուած

են մինչև Շատախ, ու աւելի հարաւ և զերտները դրոթեան տէրը դարձած են: Արմէշի ճնշումէն յետոյ, թրքական բանակը վերագրաւած է Վանը և ձեռքն ինկած զերտները սրէ անցուցած է, կամ Վանայ լիճը թափելով խեղդած է: Գրտական երկրորդ և աւելի զօրաւոր դրոթի մը շնորհիւ, օգոստոս սկիզբը Վանը նորէն ինկած է զերտներուն ձեռքը: Բայց այդ առին թրքական սուար բանակներն արդէն կեդրոնացած էին Վանի, Արմէշի և Բայազիտի շրջաններուն մէջ, որոնք հակալարձակումներով կրցած են տիրանալ Վան քաղաքին և դէպի Բայազիտ երկարող գլխաւոր ճանապարհին:

Իզդիլը նոյնպէս երկու անգամ դրաւուած է զերտներու կողմէ և ապա վերագրաւուած թիւրքերէն: Թրքական շղթան ճեղքելու համար, Արարատի ուժերը ընդհանրապէս Իզդիլի կողմէ գործնական ձեռնարկած են, և ստիպած թրքական հրամանատարութիւնը Բայազիտի գլխաւոր ուժերէն մեծ թւով զինուորներ փոխադրելու այս ճակատին վրա:

2.— ՕԳՈՍՏՈՍԻ ԿՈՒՒՆՆԵՐԸ

Օգոստոս սկիզբին յայտնի էր թէ թիւրք կառավարութիւնը Արարատի դէմ կեդրոնացուցած էր 60,000 զինուոր և 100 սաւառնակ: Թրքական կառավարութիւնը, անշուշտ, քաղաքական բարդ հաշիւներ կարգադրելու համար, այսքան մեծածախու և Ֆիդիքապէն ծիրող ձեռնարկի մը սկսած էր: Բայց ստորոգ է նաև այն, որ այս խոշոր բանակի առաջին պարտականութիւնը ջրտական յեղափոխութիւնը խեղդել պիտի ըլլար: Թիւրքերը օգոստոս 1-31-ը Արարատ լեռը շրջապատելու մասին զեկուցումներ տուին, թաքցնելով այն անյաջողութիւնները, որոնց հանդիպեցաւ թիւրք բանակը:

Սակայն, իրողութիւնն այն է, որ օգոստոսի ցնթացքին շատ աւելի կատաղի կուլուր տեղի ունեցած են Արարատէն մինչև Ջուլիսիլի և Հէքեարի, քան նախորդ ամիսներուն. բայց որովհետև թրքական բանակը փայլուն բան մը չուներ արձանագրելու, կը բաւականանար յատարարել աշխարհին թէ կը շարունակէ շրջապատել Արարատը:

Արարատի կոիւնները նկարագրելէ առաջ, ընդհանուր անխարկ մը նետնք Արևելեան Նահանգներու մէջ տեղի ունեցած կոիւններու վրա, որոնք ընդհանուր ապտամբութեան մը բնոյթը տուին շարժման:

Հասած ստորոգ տեղեկութիւններէն կը թուի, որ ջրտական ուժերը Արմէշն ու Ձիւմնը լեռով Ֆիդիքապէս պարտուած չեն: Այս ուժերը օգոստոսի ամբողջ ընթացքին կատաղի կոիւններու բռնեցան թրքական բանակին

հետ և ստիպեցին անոր հրամանատարութիւնը բանակի մեծ մասը պահել Մայրաղկերտ, Արտաղ, Արաղա և Վանի շրջաններուն մէջ, ուր լմբոստները ամենորեայ յարձակումներով ամուր ճակատի մը կազմութիւնն անկարելի դարձուցին: Այս ուժերու մասին կը վկայեն նաև թրքական Նաղորագրութիւնները, ուր քանիցս կրօնեցաւ թէ Արարատէն զուրս գտնուած զերտ ըմբոստները, Արարատի ապստամբներուն օգնելու համար, զուրսէն յարձակումներ գործեցին թրքական բանակը ճեղքելու համար, բայց ետ մղուեցան: Կը նշանակէ թէ զերտները ո՛չ միայն այդ ընդարձակ շրջաններու մէջ կրօնները կը շարունակէին, այլ զորաւոր խումբերով կը յարձակէին Արարատը օղակող թրքական բանակին վրա՝ Արարատին օգնութեան հասնելու համար: Այսպիսով, թրքական շրջապատող բանակը՝ միւտ կոնսկէն հարաւածներ ստացաւ, թէև խոշոր զորամասեր Զիլանք, Դիսուրնը, Արճնը և Վանը կը պաշտպանէին: Քրտական շարժական խումբերն ամէն տեղ կը հասնէին՝ ձեռք քաշած ըլլալով իրենց կեանքէն, իսկ բանակը նոյնքան զիւրութեամբ լինէ՛ լին չէր կարող փոխադրուել մէկ օրէն միւտը:

Վանի շրջանի կրօնները օգոստոսի ամբողջ ընթացքին շարունակեցան: Թիւրքերը կրցան ամբացնել Վանը և պահպանել զլիսուոր ճանապարհը Բայազետի և Պարսկաստանի հետ, իսկ միւս շրջաններու մէջ բացարձակապէս քրտական տիրապետութիւն է: Վանի կրօններու ծանրութեան կեզրոնը հետզհետէ փոխադրուեցաւ հարաւ: Շատախի մէջ զերտները միշտ զրութեան տէրը կը մնան: Ջուլամերիկի կրօններն ընդարձակեցան և Հէքարին ամբողջ ոտքի կանցեցաւ:

Նոյն թեակներուն Պարզանի Ե՛շիխի 500 ձիաւորներ անցան Շամոտինանի շրջանը և դրակեցին թրքական բոլոր պահականոցները և զորամասերը ոչնչացրին: Թիւրք կառավարութիւնը սկիզբը կարծեց փոքրիկ ցոյց մըն է Արարատի դէմ գործող բանակի ուշադրութիւնը հարաւի կողմը դարձնելու համար, բայց յետոյ դրութեան լրջութիւնը լմբոնեց և սկսաւ այդ կողմի վրա եւ մեծ ուժեր կեզրոնացնել: Թրքական զորաբաժին մը, որ կրցած էր դիմադրել քրտական շրջանին, շրջապատուած մնաց: Թիւրքերը բաւականացան փոքրիկ յայտարարութեամբ մը յայտնել, թէ Պարզանի Ե՛շիխի մարդիկ սահմանը անցած են, բայց հանպիսեւելով թրքական բանակին ցրուած են: Շարաթ մը անցնելէ յետոյ, թրքական թերթերը գրեցին թէ, սպայկոյտի պէտ Ֆէլիի փաշան կայարան կեւած էր Ըսմէթ փաշան ճանապարհ գնելու և աւետիս տալու, որ թրքական այն զորամասը, որ Հէքարիի մէջ շրջապատուած էր զերտներին, ապստամբ է:

Յետոյ մանրամասնութիւններ հասան գործողութեան վարջն, ըստ որոնց Հէքարիի, Ջուլամերիկի, Շատախ, Բահանի հիւսիսային մասերը, Մոխս, Մոսորզան, և Սասուն ամբողջովին զերտներու ձեռքը կը գտնուէ: Սասունի զերտները Բիթլիսի ձորի ճանապարհը կտրած են: Թրքական զորամաս մը գերի բռնած և ջարդած են, ամբողջովին գրաւելով սոզմաթիւթը և պարէնը: Ըմբոստները կրցած են մտնել Բիթլիս քաղաքը և գիւորական մեծ աւար վերցնելով, վերադարձած են լինները:

Իսկ Հէքարիի կրօնները աւելի քան կատարի եղած են: Քարզանի չէյիի 500 ձիաւորները շատ քիչ բաժին ունեցած են այդ ընդարձակ կրօններուն մէջ: Սակայն, թիւրք կառավարութիւնը միայն այդ 500 ձիաւորներու պարական յիշատակելով բաւականացաւ, որպէսզի ցոյց տայ թէ երկրի ներք շարժումներ չկան: Այլ զուրսը ուժերը (Իրազն) ներս խուժեցին՝ կարգը խանգարելու: Թիւրքա մեծապէս կը վախնար, որ Մուսուլի շրջանի զորաւոր զեղախումբերը կարող են դէպի Թիւրքիա արշաւել, այդ պատճառով, անմիջապէս բողոքի ծանուցագրերով դիմեց Իրաքի և Սիւրիոյ կառավարութիւններուն, որպէսզի անոնք չքաշաղբեն իրենց սահմաններու վրա պատրաստող արշաւանքները:

Հէքարիի դէպքերու մասին հետեւել մանրամասնութիւնները ցոյց կուտան թէ ի՛նչ ընդարձակ ծաւալով տեղի ունեցած են կրօնները, որոնք տակաւին կը շարունակին: Մասնաւոր թղթակցութիւնը օգոստոս 23-ին գրուած է. — « Հարաւային ֆիւրսիստանի մէջ քրտական յաղորդութիւններն այնքան նշանակալից դարձած են, որ Թիւրքերը, հարիւրադարար, շարժման մէջ դրած են իրենց ամբողջ ուսովական ուժերը: Արու. Բեքիբի և Քերիմ աղայի ուժերն ուղղուած են դէպի արևելեան կողմը: Բասուլ Մահաւատ և ուրիշ յայտնի աշխրէթապետներ արևմտեան կողմէն յաղորդած են ամբողջ Պարսկաստանի ֆիւրսիստանը մաքրագործել թրքական ուժերէ: Թիւրքերը ներք մնալով, Իրաքի սահմաններուն վրա գտնուած իրենց ամբողջ պահականոցները լքելով, կեզրոնացած են Ազախ և Ջըրաբլիք: Այդ ճակատի վրա կան թրքական 13րդ և 7րդ թաւաւորները, որոնք հաղու իրենց պահակութեան մասին կրնան մտածել: Ջըրաբլիք մեկնող թրքական ուժերը Գոյեանցի աշխրէթի մէջէն անցած ժամանակ, անխնայ ջարդած են անոցն զերտները՝ ըսելով թէ Գոյեանցիք օգնութեան գացած են կուլող զերտներուն: Սղեղի շրջանին մէջ տեղի ունեցած բուռն կրօններու ընթացքին սպանուած են 3000 զիրտեր և 1000 թրքական զինուորներ: Յաղթութիւնը զերտներուն կողմը մնացած է, որոնք շրջանին իրական տէրը կը հանդիսանան: Թիւրքերը Ջուլամերիկը թողած ժամանակ, բանտի մէջ սպանուած են յայտնի իմամ յէլ ստաննի »:

Այս բոլոր տեղեկութիւններէն կերևի, որ Շատախ, Հէքարի և Սղեղը ապստամբած են և մինչև հիմա կը կուրին:

Մշոյ, Խնուսի և Բուլանլիի շրջաններէն մանրամասն տեղեկութիւններ կը պակսին: Սակայն, այս վերջերս, Արևելեան Նահանգներու ընդհանուր զինիչ Իրրահիլ Թալի բէյի մէկ յայտարարութիւնը մեծ լույս կը սփռէ այդ վայրերու մէջ տեղի ունեցող կրօններուն վրա: Իրրահիմ Թալի բէյը օգոստոս 20-ին կը յայտնէր թէ՛ թրքական նոր ուժեր հասած են Մուշ, որոնք չուտով պիտի կրնան ճնշել Բուլանլիի ապստամբները: Այս կարճ տեղեկութիւնէն գտաւ, ուրիշ որեւէ լուր արձանագրուած չէ ո՛չ թրքական և ո՛չ ալ արտասահմանեան մամուլին մէջ: Բայց այս կարճ լուրն իսկ շատ րան կը պարզէ:

Եթէ Բուլանլիը ապստամբած է, կը նշանակէ, որ Հասանանցիներն ամբողջ ոտքի կանած են: Ասոնք

նոյնքան ոյժ ունին, որքան Հայդարանցիները, որ մի-
նակ տարան Արճէշի և Ձրլանի կրիւնները: Ըստ երևոյ-
թին Արատաղի, Սիխանի և Մալազիկերտի շարունակա-
կան կրիւնները հնազանէ իջած և տարածուած են դէպի
հարաւ: Հոսանանցիները կը տարածուին Բիթլիսէն մինչ-
յև Խնուս՝ բոնեյով ամբողջ Բուլանքիսի դաւար և
Քոտուրի ընտաղիման, որ կը տարածուի Մշոյ Դաշտի
ամբողջ երկայնքը: Այսպիսով ըմբոստ Հոսանանցիներ-
ը կապուած ըլլաւ ևն Սև լեռան միջոցաւ Սասնոյ
Մօտըզան աշիթի ճեմ՝ իրենց սպառնալիքին տակ
պահելով Բիթլիսը և Մուշը:

Միւրիոյ սահմանի դէպքերը.— Օգոստոսի եր-
կորը կէսին քանի մը ուշադրաւ խլրտումներ տեղի
ունեցան Ուրֆայի, Մերտինի և Գէղդէի շրջաններուն
մէջ: Քիւր ըմբոստները յարձակեցան շարք մը պա-
հականցներու վրա և զրաւեցին գանձը: Կարգ մը
զիւզախումբեր բմբոստացան և տակաւին կը շարունա-
կեն անհանգիստ պահել այդ շրջանները: Այս բոլոր
շարժումները թրջական սահմաններու մէջ դտնեւծ
քիւրտերու նախաձեռնութեամբ տեղի ունեցան: Միւ-
րիոյ սահմանին վրա գտնեւծ քիւրտերը Քիւրտիստա-
նի մէջ տեղի ունեցած դէպքերէն ազլւած՝ խուճեր
կազմեցին և Միւրիայէն անցան թրջական սահմանը:
Թրջական կառավարութիւնը Քիւրտի մէջ կեդրոնացուց
մօտ 25,000 զինուոր և ամբարցուց սահմանի քանի մը
կարևոր կեդրոնները մեծ բռնկումի մը առաջն առնե-
լու համար:

Միւրիոյ սահմաններէն ներս խուճող ուժերը, ըստ
Երևոյթի, չկրցան երկրի աւելի խորքեր թափանցել և
ես դարձան Միւրիա: Տիրանակերտ, Ուրֆա, Մեր-
տին, Մալաթիա և Արդի ընդհանուր բռնկումներ չու-
նեցան տակաւին: Իսկ զբոսութեան հոծ գանգաւանները,
բացի Սղեղի և Հէքաբիի շրջաններէն, այս նահանգ-
ներու մէջ կը բնակին: Ըմբոստութեան ծաւալումը այս
վայրերուն մէջ, մեծապէս պիտի դժարացնէր թրջ-
ական բանակի գործը:

Տերաթի մասին խօսք չենք ընք: Տակաւին լուս
է Տերաթը, որուն դերը շատ ճակատագրական պիտի
ըլլար զբոսական ազատագրական ներկայ շարժման ըն-
թացքին, նկատի առնելով այն դիրքը և խորոյ ուժերը,
որ ունի Տերաթի զբոսութիւնը: Եւ կուի այն ընդունա-
կութիւնը, որ յայտ բերած է շատ երկար տարիներէ
ի վեր:

3.— ԳԻՒԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԽԱՂԵՐ

Միւրիոյ և Իրաքի դիրքը.— Աւելի շիտակ, ըսենք
Ֆրանսայի և Անգլիոյ դիրքը զբոսական շարժման հան-
դէպ: Իրաքի և Միւրիոյ սահմաններու վրա տեղի ու-
նեցած կռիւները և զբոսական օժանդակութիւնը մեծա-
պէս ցնցեցին Թիւրքիան: Մինչև այդ, Թիւրքիա գործ
ունէր հիւսիսային նահանգներու մէջ կեդրոնացած
քիւրտերուն հետ, և անոնց այդ շարժման պատասխա-
նատու կը բռնէր միայն Պարսկաստանը: Երբ հարաւա-
յին այս դէպքերը պատահեցան, Թիւրքիա Իրաքի և
Միւրիոյ կառավարութիւններու ուշադրութիւնը հրա-
ւիրեց զբոսական ներխուժումներու վրա: Անգլիական և

Փրանսական կառավարութիւնները, անուշտ, միշտ
Իրաքի և Միւրիոյ անունով, խոտորէն զօղեցին քիւր-
տերը և հակադրութեան տակ առան անոնց դինուրական
և մտաւորական ուժերը:

Բէյրութի Փրանսական թերթերուն հաղորդեցաւ
թէ Հազոն և մօտ 20 քիւրտ երեւիցիներ հրահանգ ստա-
ցած են մնալ Դամասկոս, հակադրութեան տակ: Միւ-
րիայէն դուրս անուշտաւ Սուրբա Բեղիբ խան բէյը:
Իսկ Իրաքի մէջ աեսուք, որ անգլիական կառա-
վարութեան ներկայացուցիչը և Բաղդադի նախարար-
ները Մուսուլի շրջանը հասան և հանդարտութիւն ազ-
դարարեցին քիւրտերուն: Պարզանի Շէյխը, որ մինա-
կը կարող է մօտ 30,000 ոյժ հրապարակ հանել, բա-
սականացաւ միայն 500 ձիաւորներ շարժման մէջ դնելով
ու սպանելով:

Ուրեմն հարաւի քիւրտերը Հէքաբիի, Սղեղի,
Տիգրանակերտի և Ուրֆայի շրջաններու մէջ կը մնա-
յին մինակ, իրենց սեփական ուժերով ընդարձակ ա-
պստամբութեան մը ձեռնարկելու: Մուսուլի շրջանի
մօտ 600,000 և Միւրիոյ շրջանի մօտ 200,000 զբոսե-
րը սնոգլիական և Փրանսական ճնշման տակ, այսօր
կը մնան դիտողի դերին մէջ:

— Բոլշեւիկեան մամուլը, Խորհրդային Միու-
թեան դահձի պաշտօնը արդարացնելու համար, դեռ
մինչև հիմա կը շարունակէ կրկնել թէ զբոսական
շարժման ետև կայնած է անգլիական իմպերիալիզմը:

Իսկ Խորհրդային Միութիւնը, ո՛չ միայն համակիր
կը հանդիսանայ Թիւրքիոյ և զայն կը զորոճ Պարսկաս-
տանի դէմ, այլ ամենէն ստոյգ սոնցիկալութիւններէն
պիտենք, որ դինուրական օժանդակութիւն կը հասցնէ
Թիւրքիոյ՝ Արարատը խեղդելու համար: Այժմ 600
ձիաւորներ բուլշեւիկեան բանակէն կը գտնուին Իդդիբի
գործակցելով թրջական բանակի գործողութիւննե-
րուն: Կան չորս բոլշեւիկեան սաւառակներ Սարդա-
րապատի դաշտին մէջ, որոնք թրջական սաւառակնե-
րուն հետ միասին զբոսական դրօշները կը խանդարեն:

— Քրտական «Հոյբուն» կուսակցութիւնը յայ-
տարարութիւն մը հրապարակ հանց յայտնելու թէ
զբոսական ապստամբութիւնը Քիւրտիստանի ազատու-
թեան և անկախութեան պայքարն է և թէ քիւրտերը
մինակ են այդ պայքարին մէջ: Այդ յայտարարութիւ-
նը յստակ և որոշակի կը հերքէ այն լուրը, որ իբր թէ
Թիւրք ընդհանրապէս ըմբոստացութիւն ունին այս
շարժման մէջ: «Հոյբուն»-ը նոյնքան վճռականու-
թեամբ կը հերքէ օտար որևէ պետութեան կապակցու-
թիւնը զբոսական ազատագրական շարժման:

Իսկապէս չորս ամիսներէ ի վեր շարունակեող
կռիւներու ընթացքին, որևէ ստոյգ փաստ հրապարակ
չըրեցաւ, որ ցոյց տար թէ որևէ պետութիւն կը հո-
վանաւորէ զբոսական շարժումը: Ընդհակառակն փաս-
տերն եկան ցոյց տալու թէ Անգլիա և Ֆրանսա մեծա-
պէս արդեւ հանդիսացան Հարաւային Քիւրտիստանի
ապստամբութեան ծաւալման:

— Պարսկաստանի չեղձութիւնն իսկ Թիւրքիոյ
թշնամութիւնը հրաւիրեց անոր դէմ: Խնդիրը հասա-
ւ հոն, որ օգոստոս 12-ին թրջական բանակը մտաւ Մա-
կուի շրջանը՝ փոքր Արարատը գրաւելու: Սակայն,
Պարսկաստանի ուժեղ բողոքին տեղի տալով, հաւանա-

կան պատերազմի վախճն հարկադրուած, Թիւրքիա ետ քաշեց իր գործերը պարսկական հողէն: Հիմա նոր դեպքանի, Խոսրէվ բէյի միջոցաւ Թիւրքիա կաշխատի Պարսկաստանի գործակցութիւնը ապահովել և գայն մասնակից դարձնել քրտական ազատագրական շարժման ճնշումին, որպէսզի Պարսկաստանի և քիւրտերու միջև թշնամութիւնը խորանայ այն չափով, որքան այսօր գոյութիւն ունի քիւրտերու և Թիւրքերու միջև:

Անպտեմբեր 8 Թւակիր հեռագիր մը ուղղուած «Թայմզ»-ին կը հաղորդէ թէ Պարսկաստանը որեւէ կերպով չի դիմեր փոքր Արարատը Թիւրքիոյ և չի ընդուներ սահմանային փոփոխութեան առաջարկը, ըստ որու պարսիկները Մակուի սահմաններէն մաս մը պիտի զիջէին Թիւրքիոյ, իսկ այս վերջինը Թիւրքիոյ հարաւային իր սահմաններէն որոշ հողամաս մը պիտի տար Պարսկաստանին: Սակայն, «Թայմզ»-ի թղթակիցը կաւելցնէ թէ Խոսրէվ բէյն ջանքերով Պարսկաստանը պիտի գործակցի Թիւրքիոյ՝ Արարատի ըմբոստութիւնը ընկճելու համար: Այս լուրը ստուգուած չէ: Իսկ ղէպքերը տակաւին փաստացի կերպով ապացոյցներ չուին այդ ենթադրեալ գործակցութեան:

4. — ԱՐԱՐԱՏԻ ՎԵՐՋԻՆԻ ԿՈՒՒՆԵՐՈՐ

Արարատի կուիները օգոստոս սկզբէն մտան երրորդ և աւելի վճռական փուլի մը մէջ: Թիւրքերը Արճէշի և Զիլանի յաղթութիւններէն յետոյ զօրաւոր յարձակողականներու ձեռնարկեցին Արարատի դէմ, բայց անյաջողութեան մատուցեցան: Մանաւանդ, որ Զիլանի և Արճէշի ղէպքերէն յետոյ, այդ շրջանի կուիները վերջ չզատան: Թրքական բանակի թիկունքը միշտ անապահով մնաց: Այդ օրերուն Արարատի գինւորական ընդհանուր հրամանատար Իհսան Նուրիին կը յայտնէր թէ քիւրտ ըմբոստները իրենց արշաւանքները առաջ տանելով, յուլիս 25-ին դրուած են Դատվանը, կերի վերջոյն են 150 զինուորներ, սպանուած են 250 թիւրք զինուորներ, զբաւած են ամբողջ ռազմամթերքը:

Թիւրքերն այդ կացութեան պատճառով, սպասեցին նոր ուժերու կեդրոնացման և օգոստոսի առաջին շաբաթէն աւելի սեղմեցին Արարատի շուրջը բռնող զինուորական օղակը: Թիւրքերը թէ չեն միշտ կը բաւականանային շրջապատման զեկուցումներով, սակայն, իրողութիւնը այն է, որ օգոստոս 8-էն սկսեալ ծանր կուիներ տեղի ունեցան Արարատի շրջապատը և շարունակեցան մինչև օգոստոսի վերջ՝ միշտ թրքական պարտութեամբ: Թիւրքերը չկրցան անցնել իրենց բռնած զօսփնէրէն անդին, հակառակ Հազարաւոր գոհեւուն, ու յոյսերին դրին անպտեմբերի ցուրտերուն վրա, որպէսզի քիւրտերը ստիպւին բարձունքներէն վար իջնել և ինչալ թրքական թակարդը:

Արարատի մէկ ամառ կուիներէն յիշատակեցք երկու խոշոր ղէպքեր, որոնցմէ ամենին կարևորն անցաւ առանց արժուկի, իսկ միւս ղէպքը թրքական հեռարակական գործակալութիւնը լուսաբանեց Դաշուրունի իր յաղթանակով, ուր քիւրտերը 60 դիակ թողած էին:

Առաջին ղէպքը թրքական բանակի մեծ ձախողութեան մը պատմութիւնն է: Սալիհ փաշան, որ Բայա-

զիւ կամ Ալաշկերտի դաշուր կը նստի և ընդհանուր հրամանատարն է Արարատի դէմ գործող բանակին, մեծ ճիւղ մը կընէ կեդրոնէն հարաւեկու քրտական ըմբոստ օջախը և կը փորձէ ամենէն վտանգաւոր ճանապարհով դիմուր կեդրոնացնել Գիւրտուանի դէմ, Բայազիտի ճահիճներու և լճերու կողմէն, որոնք կը փրկէին Արարատի հարաւային փէշերուն տակ և անանցանելի են: Բնական է, եթէ թրքական զօրքերը լճերէն և ճահիճներէն անդին կրնային ամրանալ և պարենաւորել, Արարատի ճնշումը երկու շաբաթի գործ կը դառնար:

Սալիհ փաշան երկու երեք ամուսն փորձերէն յետոյ կը հաւանի այդ ճանապարհը փորձելու և 7500 զինուորներ կը տեղադրէ ճահիճներու շրջանին մէջ: Կուիները կը սկսին: Գիւրտերը Արարատի հարաւային խիստ զժաւարանքանկի ժողովուրդները կը բռնեն և կը կարեն բոլոր արահետները: Որով 7500 թրքական զինուորներ կը մնան շրջապատուած և, հնձող կրակի տակ, ամբողջովին կը բնաջնջւին: Այս գործողութիւնները տեղի կունենան օգոստոս 7—11-ը:

Թրքական այս ձախողութեան միայն մէկ արձագանքը լսեցաւ, որ հիմա կարելի է բացատրել, երբ ռազմաճակատի իրական պատկերը յայտնի է: Այդ օրերուն Պոլսոյ լրագրութեան մէջ լուրեր երեւցան թէ Սալիհ փաշայն տեղ ուրիշ մը հրամանատար պիտի նշանակուի և թէ սպայակոյտի ընդհանուր պետ Ֆէվիզ փաշան ճակատ պիտի մեկնի: Ըստ երևոյթի այս իրարանցումը Բայազիտի ճահիճներուն մէջ անհետացած 7500 հողինոց զօրաբանակի մը կորուստի հետևանքն էր:

Թիւրքերը օգոստ. 12ին ջանի մը զօրամասեր անցուցած էին Մակուի շրջանը: Երբ Պարսկաստանը պատերազմի սպառնալիքով անոնց ետ կանչելը պահանջեց, Թիւրքերը տեղի տւին: Ու այս նահանջի մէջ, կասկած չէր գուրս է, որ Բայազիտի պարտութիւնը մեծ դեր մը կատարած էր:

Երկրորդ և նոյնքան կարևոր կուր Դաշուրունի կուին է: Իսկապէս այդ կուրը Իզդիբի թիւն վրա կատարուած քրտական մեծ յարձակողական մըն է, որ տեղի ունեցած է օգոստոս 11—15-ին: Գրտական յարձակողականը շատ յալոյ կերպով գարաջացած է: Թըրքական ուժերը հեղահետէ տեղի տուած են: Գիւրտերը զբաւած են Իզդիբը և յառաջացած մինչև Արաքսի ափը: Թրքական զօրամասերը ուրիշ կը չզտնելով ապաստանած են Խորհրդային Հայաստանի սահմանները, իրենց հետ տանելով Թիւրանօթիները, ռազմամթերքը և ինչ որ կրցած են այտաւել: Սալիհ փաշան ստանելով, որ շրջապատող շրջան պատուած է, ստիպուեցաւ Բայազիտէն և պարսկական սահմաններէն օգնական ուժեր հասցնել ղէպի Իզդիբը: Արիւնայի կուիներէն յետոյ, կարելի եղաւ Իզդիբը վերագրաւել: Ատկէ յետոյ Հայաստան ապաստանած թրքական զօրքերը վերադարձան իրենց դիրքերը: Ռուսական 600 ձիւարներ նոյնպէս անցան Իզդիբը շրջանը և թրքական բանակին բերին իրենց օժանդակութիւնը: Այս ճակատամարտի վերջին փուլը Դաշուրունի կուիներն էին, ուր թրքական բանակը շատ մեծ կորուստներէ յետոյ, կրցաւ ետ մղել քրտական յարձակողականը: Գիւրտե-

ըլ այդ կուէի մէջ կորսնցուցին 60 կուտղներ, և քաշուցան իրենց նախկին ամբողջութիւնները:

Այս ծանր հարւածներէն յետոյ, թիւրքերը ստիպուեցան ինքնապաշտպանողական կոռւ մղել և նոր ուժեր համախմբել Արարատի շուրջը: Այդ համախմբումները մինչև օգոստոսի վերջը լրացած կը թւին: Սեպտեմբերի սկզբէն թիւրքական բանակը յարձակողականի պիտի անցնէր, եթէ պայմանները ներքին և արտաքին ճակատադրական գոտեմարտ մը սկսած է թրքական բանակի և Արարատի յեղափոխա-

կաններու միջև: Այս գործողութիւնը շարժող և վերջին շրջանը պիտի կազմէ քերտ-թիւրքական պատերազմին: Մինչև հիմա, հակառակ մեծ զոհերուն, ջրտական ասպատակութիւնը յաղթական է, իսկ Արարատը երկաթեայ ընդդ մը հանդիսացաւ: Եթէ սեպտեմբերի թրքական յարձակողականն ալ ձախողի, ջրտական յեղափոխութիւնը, զոնէ տարբի մը ևս յաղթականորէն պիտի շարունակուի:

Կ. ՍԱՍՈՒՆԻ

ՔՐԴԱԿԱՆ ՀԱՐՑՆ ԻՆՏԵՐՆԱՍԻՈՆԱԼՈՒՄ

Ա. Ը. Ինտերնասիոնալի Գործադիր Կոմիտէն իր վերջին գումարումին (Ցիւրիքի 22-25 օգոստ. 1930) հանգամանորէն զբաղուեց քերական հարցով և մի բանաձևով ճշտեց իր դիրքը նրա հետ կապած ինդիւստրի վերաբերմամբ:

Այդ հարցը Ինտերնասիոնալի առջև հանեց Հ. Յ. Դ. Բիւրօն, սոյն թւի օգոստ. 9-ին Գործադիր Կոմիտէին ուղարկած հետևեալ յուշագրով.—

Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ
Յ Ո Ւ Շ Ա Վ Գ Ի Բ Ը

Ա. Ը. ԻՆՏԵՐՆԱՍԻՈՆԱԼԻ ԳՈՐԾԱԳԻՐ ԿՈՄԻՏԵՆԻՆ

Միբելի՛ ընկերներ,

Ինտերնասիոնալի Մարտչիկ Կոդիբեսին մեր կուսակցութիւնը հետևեալ Յուշագրին էր ներկայացրել քերական հարցի մասին.

« Այն պահին, երբ Ա. Ը. Ի-ը բննում է պատուրագմի հաւանականութիւնները գանգամ երկրմեծում, Փոքր-Ասիայում տեղի են ունենում այնպիսի դէպքեր, որոնք աներկրայ պատերազմի վտանգն են կրում իրենց մէջ:

« Փոքր-Ասիայից հայերին բնացնելուց և յայնքիմ վտարելուց յետոյ, թիւրք կառավարութիւնը սկսեց և Բիւրդ ժողովրդի բնացնելուը, որպէսզի Փոքր-Ասիան միապաղաղ թիւրքական հող դարձնի և պանթուրանիզմի գաղափարի յաղթանակը ապահովի:

« Իր գոյութիւնը այս անդոգ ֆազակականութեան դէմ պաշտպանելու համար, Բիւրդ ժողովուրդը, մի ֆանի ամիս անոջ այստատարեց: Թիւրք կառավարութիւնը հրով ու սրով յեղիղեց այս պատասխարութիւնը:

« Ներկայիս այս պայմարի առաջին փուլը վերջացած է: Թիւրք օրէքերը գրաւել են Բրդական հողերը, և պատերազմական Ատեաննիւն սկսել են իրենց գործը: Քիւրդական շարժման ղեկավարներէրց անլի ֆան 200 հոգի արդէն կայնապան են համած: Հագարաւոր

անմեղ կամայք ու այրեր շարուած են, և նրանց օջաղները աւերած:

« Բայց մա չի նշանակում, թէ Բիւրդ յեղափոխականները հրաժարել են իրենց դատից, որ իրենց ժողովրդի ապառաքութիւնն է նշանակում: Նրանք շարունակում են իրենց պայքարը Անատոլիայի լեռներում, և դեռ ևս շատ արիւն պիտի հասի, մինչև որ թիւրք կառավարութիւնը կարողանայ դրութեան տէրը դառնալ »:

Այս կացութեան հանդէպ՝ Հ. Յ. Դաշնակցութեան պատգամաւորութիւնը առաջարկում էր Կոդիբեսին.

1. Ամենալճնականորէն բողոքել այն դատանութիւններէր վէմ, որ գործում էր ազգայնական թիւրք կառավարութիւնը Քիւրդիստանում՝ ոչնչացնելու համար մի ժողովուրդը, որ կուտում էր իր ազատութեան համար:

2. Յանձնարարել Ազգերի Լիգայի մէջ ազդեցիկ դեր կատարող երկրներէր ընկերվարական կուսակցութիւններին իրենց կարելին անելու, որպէսզի քերուք ժողովրդին ազատութիւն տրւէր համաձայն ազգերի ինքնորոշման իրաւունքի:

Այս կարգի ինդիւստրի քննութեան համար նշանակած Յանձնաժողովը, ընկեր Օսոս Բաուէրի առաջարկով, որոշեց յանձնարարել Գործադիր Կոմիտէին՝ որ, անհրաժեշտ ուսումնասիրութիւնը կատարելով և ծանօթանալով առաջադրւած հարցին, իր դիրքը ճշտէ նրա հանդէպ: Յետաձգման պատճառն այն էր, որ քերական հարցը առաջին անգամն էր դրւում Ինտերնասիոնալի սեղանին, և Յանձնաժողովի տրամադրութեան տակ դառնած տեղեկութիւնները բաւարար չէին նրա մասին որոշում հանելու համար:

Հիմնելով այս որոշման վրա՝ մեր կուսակցութիւնը ներկայացրեց մէկ զեկուցադիր Ինտերնասիոնալի Գործադիր Կոմիտէին, 1925թ. նոյեմբեր 5-7-ի գումարման առթիւ, քերական հարցի մասին:

Այս զեկուցագրի մէջ նախ յիշատակւած էին մի շարք փաստեր այն մասին, թէ ի՛նչ սոսկալի միջոց-

ներով թիւրք կառավարութիւնը աշխատում էր ընկճել շրջապատը և արդարեւ — միջոցներ, որոնք իրենց վայրագութեամբ ու դաժանութեամբ յետ չէին մտնում ո՛չ Արդիւլ Համալիի և թիւրք իթիբանտականների ծրագրած ու իրականացրած հայկական կոտորածներից և ո՛չ էլ բոլշևիկեան տարահոհակ Չեկայի սխրագործութիւններից: Այնուհետև, բացատրելու համար թէ ի՞նչն էր հարկադրում Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեանը դնելու շրջապատի հարցը Ինտերնասիոնալի առաջ՝ նրա մէջ մատնանշած էին հետեւել մոտիկները:—

1. Քիւրդ ժողովուրդը դեռ ևս ներկայացուցիչ չունի Ինտերնասիոնալի մէջ, որի միջոցով նա կարողանար լսելի դարձնել իր տառապանքները և իր պահանջները: Այս պատճառով է, որ մենք մեկ պարտատուրած ենք զգում հարկադրուած ժողովրդի թարգմանը հանդիսանալ, մանաւանդ որ բազմակն թիւով շրջապատը անդամ են մեր կուսակցութեան:

2. Ա. Ը. Ինտերնասիոնալը Մարտիլում՝ արտահերթ աշխատակիցի իր կամքն է արտայայտել՝ այսուհետև աւելի ակտիվ կերպով միջամտելու ճնշած ժողովուրդների ազատագրական պայքարներին: Իսկ շրջապատի հարցը Մերձաւոր Արևելքի ամենակարևոր ազգային հարցերից մէկն է:

3. Քիւրդիստանում մզուղ անդուլ կոչները պատերազմի իսկական վտանգ են ներկայացնում: Եթէ շրջապատ ժողովրդի պահանջները չբաւարարեն՝ դանազան իմպերիալիստ պետութիւններ կարող են շահագործել նրա գոթիզութիւնը և Փոքր-Ասիան խառնակութիւնների մատնել:

4. Երրորդ Ինտերնասիոնալի գործակալները ջանում են իրենց ազդեցութեան տակ ձգել շրջապատի շարժումը: Նրանք արդէն իրենց կողմն են դրաւել երկու շրջապատի իրենց — Շէյխ Շեմզի և Քեդիր-Խան-Չաղէ: Նրանց փորձերը յաջողութեան շանտեր ունին, որովհետև շրջապատ իրենց լքած են զգում ամբողջ աշխարհից: Մեր Ինտերնասիոնալի կողմից մի համակարգական արտայայտութիւն մեծ խրախոյս կը հանդիսանար այն մարդկանց համար, որոնք Քիւրդիստանում թշնամական դիրք են բռնած Ռուսկայի Ինտերնասիոնալի դէմ:

Գործադիր Կոմիտէի անդամները, ծանօթանալով այս զեկուցարարին և լսելով մեր ներկայացուցիչ բերանացի բացատրութիւնները՝ ցանկութիւն յայտնեցին, որ նախապէս հնարաւարութիւն տրի կուսակցութիւններին ծանօթանալու ջրղական հարցի վերաբերեալ ներթափանցել, որովհետև այդ ներթափանցումը ուղարկուած չէին նրանց: Մայ վրա, Գործադիր Կոմիտէն յանձնարարեց Գարուդարութեանը՝ յիշեալ զեկուցարարի պատճէկները ուղարկել Ինտերնասիոնալին յարած կուսակցութիւններին և նրանց կարծիքը շօշափել քերական հարցի մասին:

Այս յանձնարարութիւնը ժամանակին կատարելով և մի շարք կուսակցութիւններից էլ պատասխան ստանալով՝ ընկ. Արդիւլը 1926թ. փետր. 4 նամակով խնդրում է մեր ներկայացուցիչ ընկ. Իսահակեանից լրացուցիչ տեղեկութիւններ քրդական շարժման նոր ընթացիչի մասին:

Նոյն թիւ մարտ 26-ին ընկ. Իսահակեանը գրում է ընկ. Արդիւլին, որ շրջապատը քաղաքներում պարտութիւն կրելով թիւրքական զօրքերից՝ շարունակում են սպառնալուսական գործողութիւններ լինանալի վայրերում — մասնաւորապէս Մուշի և Քիթլիի շրջանում — և որ, այս կոչներին զուգահեռաբար, շարունակում են զիւղերում մնացած խաղաղ շրջապատը ժողովրդի հալածանքները թիւրք կառավարութեան կողմից:

Գալով շրջապատի շարժումների յետագայ ընթացքին՝ այդ նամակի մէջ սաւած է հետեւելը.

« Բոլոր փրդ զեկուցարները, որոնց հետ մենք յարաբերութեան մէջ ենք, միաբերան պնդում են, թէ զարմանք, եկեց որ ձիւները հալւեցին և Քանապուրները բացեցին, փոխարինելով շարժումը անդիմադրելի լիօրէն պէտք է բռնիլ և ապաւորի: Դրա պատճառն այն է, որ նախկին սպառնալուսական ձգտումները վրա աշտմ աւելացել է և վնասի պահանջը ի հետևանս այն դաժմաուրիւնների, որ գործեց թիւրք կառավարութիւնը փրդ ազգաբնակչութեան դէմ: Յետագայ ամիսները ցայց կը տան թէ այս կանխատեսութիւնը որքան միշտ է »:

Յետագայ ամիսներն ու տարիները լիովին արդարացրին այս կանխատեսութիւնը: 1926-ի գարնանից սկսած մինչև այս տարւայ գարունը կոչները և արիւնահեղ բախումները աւելի՛ մեծ թափով շարունակեցին Ջզրէում, Տերսիում, Սասունում և մասնաւորապէս Արարատի բարձունքների վրա: Այս վերջին շրջանում շրջապատ մի քանի անգամ ջախջախել պարտութեան մատնելով թիւրք զօրքերին՝ իրենց համար կազմակերպեցին մի տեսակ ժամանակաւոր Կառավարութիւն: Եւ թիւրք փաշաների բոլոր ջանքերը՝ բռնութեամբ կամ խորամանկութեամբ ընկճելու այս ընթացքներին և սէր դառնալու կացութեանը՝ ապարդիւն անցան:

Այս ժամանակամիջոցում շրջապատը գոմարեցին իրենց առաջին ազգային համադրութեամբ, որը լրագրողներին տեղեկացած լինելով, թէ շրջապատի հարցը արծարծել է Ա. Ընկ. Ինտերնասիոնալի մէջ և ենթադրելով, թէ Ինտերնասիոնալն արդէն իր դրական դիրքն է ձշտել այս հարցի հանդէպ՝ միաձայնութեամբ բէխարեց հետեւել Ռաւանը.

« Քիւրդական պատերազմի ամագումարը իր երախտագիտութիւնն է արտայայտում Ա. Ը. Ինտերնասիոնալին, որ, առաջինը լինելով, մարդկայնական ոգով հետաքրքրեց փրդական դատով և բարձրացրեց իր հզօր ձայնը ընդդէմ փրդ ժողովրդի կրած հալածանքներին և յօգուտ նրա դատի:

Քրդական շարժման պատճառներն ու նպատակները հասկանալու տեսակէտից, աւելորդ չենք համարում Համազումարի բէխարեած բանաձևերից հետեւել մէջբերումներն անելու.

« Թիւրքիոյ բռնակալ կառավարութիւնը, առանց ո՛նէ իրաւունք մեզնալու, ձգտում է բացառապէս քիւրդներով քնակած մի քուրանական աշխարհ տնդծել իրեն չպատկանող ուրիշ ժողովուրդներից իւրած հողերի վրա՝ բնաջնջման փառաքալանութեան հետևելով բոլոր ոչ-քիւրդ տարրերի հանդէպ:

« Տարագրումներ, հալածումներին և կոտորածներին

իլ այս կառավարութիւնը իր քննադատութի քաղաքականութեան առարկան է և դարձին թիւրքական տիրապետութեանը եմքակալ փորձերին :

« Սրա համար էլ Գիւրդական Առաջին Համագումարը իր նպատակներից առաջինն է համարում ազատի թիւրքական տիրապետութեան տակ ընկած փորձերն ու Գիւրդիստանը այս հայաժամանկներից ու քննադատներից :

« Գիւրդ ժողովուրդը անգառնալի որջում է կայացրել հիմնելու՝ դարերից ի վեր իրեն պատկանող ստանանների մէջ՝ մի անկախ պետութիւն, որը կարող լինի ապահովել իր ազգային, քաղաքական և տնտեսական շահերը » :

Շեչուհու Նամար, որ շիրք ժողովուրդը, իր ազգային-քաղաքական ձգտումները իրականացնելու համար, բնաւ հակամէտ չէ արևմտեղութիւնների դեմնու և որ նա միմիայն թիւրք կոտորածութեան շիրք զբաղվելը քաղաքականութեան պատճառով է գէնքի դեմնել՝ Համագումարը բաւական չէ, որ բնաւ չզբաղւնց Միւրիայի, Իրաքի և Պարսկաստանի սահմաններում ապրող զբոյրներով, որոնք մարզապաշտի վիճակ ունին այդ Երկրներում, այլ և անհրաժեշտ նկատենք իր բանաձևի մէջ առանձնապէս շեշտել, որ

« Գիւրդ ազգին միակ ռազմաճակատը գտնուում է քաղաքացիական թիւրքական ցրտամաղ եմքարկած Գիւրդիստանում » :

Իր քաղաքական նպատակներն ու վարքագիծը ճշտելուց յետոյ՝ Համագումարը կենք տաւ մի յեղափոխական կազմակերպութեան «Հոյրուն» (Անկախութիւն) անունով, լիազօրելով նրան ղեկավարել շիրք ժողովրդի պայքարը՝ մինչև նրա կատարակ ապստամբութեան թիւրքական լուծից :

«Հոյրուն»ի ղեկավարութեան տակ, շիրքական ապստամբութիւնը, այս տարւայ ապրիլ ամսից սկսած, վերաբժարածուց մեծ չափերով : Անգամ 1925-ի ընդարձակ շարժումը նսնձնուած է այս նոր ապստամբութեան համեմատութեամբ, որի թխաւորքեմ տարածում է մի թեւով Արարատից մինչև Էրզրումի շրջանը (Պնուս), իսկ միւս թեւով՝ Արարատից մինչև Վան :

Թիւրք կառավարութիւնը, որ հանրային կարծիքը մոլորեցնելու համար, իր առաջին պաշտօնական հարգողութեաններին մէջ կուղի շիրքերին ներկայացնում էր իբրև անկարելու առաջակներ՝ շատ շուտով ստիպւած եղաւ խոստովանելու, որ ինքը դործ ունի մի շատ լաւ կազմակերպած քաղաքական շարժման հետ : Այս ուշացած խոստովանութիւնը նա հարկադրւած էր անել՝ բացարձեւու համար ահապէս զինուորական ուժերի կենտրոնացումը Գիւրդիստանում : Թիւրքական գործերին լատտեղեակ «Քայքայը, որ յուլիս 15-ի իր հարգողութեան մէջ տասից տասներկու հարգող հոգի էր հաւուած շիրքերի դէմ գործող թիւրքական զօրքի ու ժանդարմերիակ մէջ, այժմ վաթսուս հարգի է հասցնում այդ թիւր :

Այս տարւայ յունիս 8—10 շիրքերը, մեծ ջարդ տալով թիւրք զօրքին, յետ մղեցին նրան Արարատի դիրքերից : Իրանից յետոյ թիւրքերը, պահ մի ազատ ձգելով Արարատի շրջանը՝ իրենց ուժը կենտրոնացրին Ձիլանի ձորի, Վանի և դաւաային այլ շրջաններին

ապստամբների դէմ, որոնք Արարատի կուղիներին թիւրքներն էին պաշտպանում : Թիւրքական զերգանց ուժերին շիրքողանալով զիմադրել՝ այս ապստամբները քաշուցին զէկի Արարաղ, Սիւխան և այլ լեռնային բարձունքներ :

Թիւրք կառավարութիւնը, շիրքողանալով բնաշինը անել ապստամբներին, ինչպէս ծրարած էր, իր բարկութեան թոնր թափեց յեղափոխական կուղիներին շահանակցած խաղաղ ժողովրդի դէմ : Թիւրքական հարգողութեանները խոսում են արդէն 200-ի շափ զբոյրական զիւղերի աւերման և Սարայի շրջանի ջըրդուութեան առաքըութեան մասին : Մեր կողմից՝ հէնց նոր ստոյլ ապրիլից հարգողութեաններին ստացանք, որ թիւրք զօրքերը Վան քաղաքի և շրջակայքի մէջ իրենց ձեռքն անցած ըստը շիրք ալքերին, պատանիներից սկսած մինչև գառամակները, շիրքայակապ ջըլէ են զէկի Վանայ լիճը և յանձնել նրա ալքերներին . . .

Ներկայիս յարձակումները դարձած են նորից Արարատի շրջանի դէմ : Թէ ի՞նչով կը վերջանան նրանք — դժուար է դուշակել : Կարող է պատահել, որ, նախորդ տարիներին պէս, թիւրքական ուժերը հարկադրւած լինեն յետ քաշուել և ազատ ձգել յեղափոխականներին այդ բոյնը — մասնաւոր որ զբոյրը, Արարատի կուղիներին օգնելու համար, վերջին օրերս մի ընդարձակ շարժում են առաջ բերել Հարաւային Գիւրդիստանում, այսինքն Մերիլինի, Ուրֆայի, Իրարի-բերի և Բիթլիշի շրջաններում : Կարող է պատահել նաև, սակայն, որ նոքա այս անգամ, շորհիւ իրենց քանակին և սաւտնակային տորմիղներին պարտութեան մատնեն շիրքերին :

Սակայն, ինչ էլ լինի այս արևմտեղ կուղիներին վախճանը այսօր, մենք, ինչպէս Մարտիկ Կոնգրեսում էլ ասել ենք՝ համոզուած ենք, որ շիրքերը չպիտի հրաժարեն իրենց ազատաշրքական պայքարից, որովհետև թիւրքական լծից ազատելը նրանց համար այլ և միայն պարզ ազգային-քաղաքական խնդիր չէ, այլ նաև ֆիզիքական զոյնութեան խնդիր :

Ինտերնախոնալի համար անհետաքրքրական չի լինի անշուշտ, այս պայքարներին և կուղիներին կից իմանալ, թէ ներկայիս ի՞նչ վերաբերում ունի խորհրդային իշխանութիւնը շիրքական շարժման հանդէպ :—

1925-ի նոյեմբերին Գործադիր Կոմիտէին ներկայացրած վերոյիշեալ ցեկուցագրի մէջ մենք ասել էինք, թէ Շիրքու ինտերնախոնալ գործակալները ի՞նչ Եռանդով աշխատում էին դրանել շիրքերին և նրանց շարժումը իրենց ենթակիցել : Այս աշխատանքները շարունակեցին մինչև 1926-ի վերջերը : Բոլշևիկներին նպատակն էր՝ շիրքական շարժումը դարձնել Պարսկաստանի և Իրաքի դէմ, նրանց մէջ դժարութիւններ ստեղծելու և իրենց քաղաքական փնտրիղներն ուժեղացնելու համար : Սակայն, երբ նրանք տեսան, որ իրենց աշխատանքը արդիւնք չէ տալիս և, որ շիրք յեղափոխականները չեն հրապուրուում ո՛չ բոլշևիկական դրամով և ո՛չ էլ նրանց սին խոստումներիով՝ հիմնովին փոխեցին իրենց դիրքը շիրքերի հանդէպ : Այժմ այս ազգային-ազատաշրքական շարժումը բուլշևիկական թիւրքերում «բանդիտիզմ» խօսքով է որակուում, մինչևեւ մի

քանի տարի առաջ «Զարեա Վաստիկա» պաշտօնաթիւր-
թր ընդարձակ թերթիմներով զերբական շարժման
ներդրներն էր կարողում :

Դեռ աւելին կայ : Գիւրգալեան հրամանատարու-
թեան ոսգմական հաղորդագրութիւնները պնդում են,
թէ Արարատի դէմ գործող թիւրքական դամարտակ-
ներից մի քանիսը խորհրդային իշխանութեան թոյլ-
ուութեամբ, Պորտրոպային Հայաստանի վրայով են ան-
ցել : Քերտ կուտղներին թիւրքերից հարածեղու հա-
մար : Գիւրգեբը յայտարարում են նաև, թէ իրենց
զբաւած թնդանօթներն ու քնդացիները ռուսական
մարկաներ են կրում իրենց վրա և առհասարակ շատ
փաստեր կան, որ խորհրդային իշխանութիւնը պարէ-
նով և ուսմամբթերով օգնում է Քերտերի դէմ կուտղ
թիւրքական զորքերին :

Ծանօթ լինելով բուլղարիկներ ինտրիգներին ամէն
մի քաղաքական հարցում՝ մենք անհաւանական ուղին
չենք դռնում այս հաղորդագրութիւններին մէջ .— մա-
նաւանդ որ, թիւրքական թերթերն իսկ մի քանի օր
առաջ գրեցին, թէ անդրդուլական կարմիր բանակի
հրամանատարութիւնը պաշտօնապէս իր օպնութիւնն է
առաջարկել թիւրք կուտղ ուժերին . . .

Մեր Ինտերնասիոնալի համար, սակայն, առանձին
շահագրգռութիւն պէտք է ներկայացնի Քերտական
հարցը այն տեսակէտից, որ նրա առկախ թողնելը
վտանգ է սպառնում խաղաղութեան դործին Մերձա-
ւոր Արևելքում :

Պ. Հ. Միութեան սահմանների վրա կախած պա-
տերազմական վտանգին վերաբերեալ մեր զեկուցագրի
մէջ, որ վերջերս ներկայացրել էինք Ինտերնասիոնալի
Գործադիր Կոմիտէին, մենք երկիւղ էինք արտայայ-
տել, թէ Քերտերի ազգային-քաղաքական ձգտումներն
անտես առնելը կարող է միջազգային բարդութիւններ
տեղիք տալ :

Դժբախտաբար, այս երկիւղները արդարանալու
վրա են :

Թիւրք-Քերտական ընդհարումների առաջին օրե-
րից սկսած, թիւրքական մամուլը կատաղի արշաւանք
է սկսել Պարսկաստանի դէմ՝ մեղադրելով նրան՝ թէ
պարսկական Քերտերը նրա դիտութեամբ և մինչև իսկ
աջակցութեամբ ներս են խուժել թիւրքիս՝ վերջինիս
դէմ կուտղ ցեղակիցներին օգնելու համար : Որ Պարս-
կաստանի, ինչպէս նաև Իրաքի Քերտերը, ինչ կարող
անտարբեր հանդիսատես լինել իրենց ցեղակիցները
քնաջնջմանը սահմանի այն կողմը — դա մարդկայնօ-
րէն շատ հասկանալի է : Բայց որ պարսից կառավա-
րութիւնը ոչ մի շահ չունի Քերտ-թիւրքական կոիւ-
ներին միջնաբերու և շանք էլ խնայում իր սահման-
ներում գտնած Քերտերին խաղաղ պահելու համար՝
այդ շատ լուս գիտեն թիւրք հրապարակագիրները :

Բայց, ըստ երևոյթի, նրանք համապատասխան
ներշնչումներ են ստացել զբերու Պարսկաստանի դէմ,
որպէսզի հանրային կարծիքը նախապատրաստուի
թիւրք-պարսկական կոնֆլիկտի հմար, որին յամառօ-
րէն հետամտում է Մուստաֆա Բեմալի կառավարու-
թիւնը :

Վերջինիս անհրաժեշտ է թուում այս կոնֆլիկտը
երկու գլխաւոր պատճառներով .

Նախ՝ նա կարծում է, թէ դրանով կարող է, որչ
ժամանակով, թիւրք ժողովրդի ուշադրութիւնը շեղել
այն ահռելի տնտեսական տաղանայից, որին մատնած
է Թիւրքիան : Ծնորհուր ըլլոր տեսակի իրադատու-
ներին յատուկ յոռի վարչութեան, Թիւրքիան այսօր
կանգնած է պետական անանկութեան եզրին, իսկ թիւրք
ժողովուրդը, որ զարարում է անհարին աղքատու-
թեան և թշուառութեան ճիրաններում, ենթարկւած
այնպիսի ստակոյլ հարկային կեղծութեաների, որոնք
այլ ևս անհանդուրժելի են դարձել :

Եւ ինչպէս որ նման պայմաններում գտնուող ցա-
րական և այլ բունակի կառավարութիւնները արտա-
քին պատերազմների ու բարդութիւնների էին ապաս-
տանում գանձաւանդների դժոհուրթիւնները վերացնելու
համար, այնպէս էլ թիւրք կառավարութիւնը Պարս-
կաստանի հանդէպ ազբեսիւ քաղաքականութիւն վար-
լու մէջ է տեսնում թիւրք ժողովրդի արդար զայրոյ-
թը մեղմելու բանալին :

Այս ազբեսիւ քաղաքականութեան երկրորդ պատ-
ճառն այն է, որ Թիւրքիան տարիներից ի վեր հետա-
մտում է իր արևելեան սահմանները զտեղիք ի Հաշիւ
Պարսկաստանի : Եւ քանի որ դիւանագիտական միջոց-
ներով և զսահմանային յանձնաժողովներով» նրան էլ
անողում Պարսկաստանից պոկել իր ցանկացած հո-
ղաշերտը՝ այժմ նա, Քերտական շարժումների առթիւ
բաւականաչափ զորքեր կենդրոնացրած լինելով Պարս-
կաստանի սահմանապիսին՝ ցանկանում է զէնքի ուժով
պարտադրել իր կամքը ճանդիջող» հարևանին :

Որ այս մտարկութիւնները կան և արդէն գործնա-
կան փուլի մէջ են մտած՝ դա երևում է և՛ այն սպառ-
նագին ազդարարութիւններից, որ թիւրք կառավարու-
թիւնը վերջին շարաթներս ուղղեց Պարսկաստանին և՛
այն արշաւանքներից, որ նոյն այդ շարաթների ըն-
թացքին թիւրքական մի քանի վայտեր կատարեցին
դէպի Պարսկաստանի սահմանամերձ շրջանները՝ իբր
թէ Թիւրքիայից փախած Քերտերին հետապնդելու
համար, և՛ այն փաստերից, վերջապէս, որ Թիւրքիան
Պարսկաստանի սահմաններում առնալին երեք անգամ
աւելի՝ զօրք է կենտրոնացրել, քան թէ կարիք ունէր
Քերտական ապստամբութիւնը այդ վայրերում ճըն-
չելու համար . . .

Ա. Ը. Ինտերնասիոնալի ընտանիքին պատկանող
կուսակցութիւններին մէջ լինելով միտակ, որ լաւատեղ-
եակ է Մերձավոր Արևելքի քաղաքական իրադարձու-
թիւններին՝ մեր կուսակցութիւնը իր սեպուհ պարտա-
կանութիւնն է համարում հրաւիրել Գործադիր Կոմի-
տէի լուրջ ուշադրութիւնը այս կացութեան վրա :

Մենք կարծում ենք, թէ Ինտերնասիոնալը, որ այդ-
գերի ինքնորոշման իրականութիւնը պատկանութիւնը այն-
քա՞ն Վճռականօրէն իր նշանաբանն է դարձրել, չի
կարող անտարբեր մնալ հանդէպ այն հալածանքների,
որոնց ենթարկւում է յանուն իր ազատագրութեան
պայքարող Քերտ ժողովուրդը, մանաւանդ, որ այդ
հալածանքները արտայայտուած են Թիւրքիայի համար
դարերից ի վեր այնքա՞ն սովորական դարձած վայրա-
զութիւններով ու գանձաւանդային շարժերով . . .

Իսկ երբ սրան աւելանում է և այն լուրջ վտանգը,
որ ներկայացնում են Քերտ-թիւրքական կոիւնքը

Մերձաւոր Արեւելքում խաղաղութիւնը պահպանելու տեսակէտից — մի վտանգ, որի ահնիրեւ նշաններին այսօր իսկ հանդիսատես ենք մենք — այն ժամանակ կրկնակի անհրաժեշտ է դառնում, որ միջազգային խաղաղութեան պահակի դերը տարիներէից ի վեր այնքան պատւաւոր կերպով կատարող մեր Ինտերնացիոնալը իր արդու ձայնը բարձրացնի այս դործում:

Ի դիմաց Լ. Յ. Դ. Բիւրժուի՝

(Ստորագրութիւն)

Գործադիր Կոմիտէի Բիւրօն ամսոյս 21-ին քննութեան ենթարկելով այս Յուշագրքը և նկատելով, որ քրդական հարցը թէ՛ ազգային և թէ՛ միջազգային տեսակէտից այնպիսի հանգամանք է առել, որ անկարելի է նրան լուծեան մատնել՝ առանց անտես առնելու Ինտերնացիոնալի աւանդութիւնները և առանց վտանգելու Մերձաւոր Արեւելքի խաղաղութիւնը՝ որոշեց Գործադիր Կոմիտէի քաղաքական օրակարգի մէջ առաջին տեղը յատկացնել քրդական հարցին:

Գործադիր Կոմիտէն, իւրացնելով Բիւրօի տեսակէտը, ամսոյս 23-ի առաւօտեան նիստը գրեթէ ամբողջովին քրդական հարցին նւիրեց:

Նիստը բանալով՝ նախագահ Դը Բրիւքքերը ժողովակներէ ուշադրութիւնը հրահրելուց առաջարկած հարցի ոչ միայն նորութեան այլև կարևորութեան վրա և շեշտեց, որ այս երկու պարագաները պարտադրում են, որ Գործադիր Կոմիտէն առանձին լրելութեամբ վճարաբերի նրանից բխող առաջարկներին:

Մասնից յետոյ նա խօսքը տեց ընդ. Ջամալեանին, որին Քարտուղարութիւնը յանձնարարել էր գեկուցում տալ քրդական շարժումներէ և նրանց հետ կապած խնդիրներէ մասին:

ԸՆԿ. Ա. ՋԱՄԱԼԵԱՆԻ ԶԵԿՈՒՑՈՒՄԸ

Ընկերներ,

Մեր կուսակցութեան Բիւրօի կողմից ձեզ ներկայացրած Յուշագրքից դուք գիտէք արդէն, թէ քրդական հարցը առաջին անգամ ե՛րբ է հանել Ինտերնացիոնալի առաջ և, այդ օրից սկսած, ի՛նչ գրադրութիւններ ու խօսակցութիւններ են եղել նրա մասին՝ մի կողմից Գործադիր Կոմիտէի և Քարտուղարութեան, իսկ միւս կողմից՝ մեր կուսակցութեան միջև:

Նոյն Յուշագրքից յայտնի է ձեզ նաև, թէ ի՛նչ շարժաւիթներով ենք մենք պաշտպան կանգնել քրդական հարցին Ինտերնացիոնալի առաջ, թէ ի՛նչ վիճակի մէջ է նա ներկայիս և թէ ի՛նչ միջազգային բարդութիւններ է նա առաջ բերում Մերձաւոր Արեւելքում: Ինձ մնում է միայն մի զանի լրացուցիչ լուսարանութիւններ տալ այդ միջազգային բարդութիւնների և քրդական շարժումների հոլովեան մասին, որպէսզի Ինտերնացիոնալը չյապագի համապատասխան դիրք ձևուրու այս հարցում:—

Լրագրներից դուք տեղեակ էք անշուշտ, որ վերջին ամիսներս Թիւրքիայի և Պարսկաստանի յարաբերութիւնները խիստ լարած են, շնորհիւ այն ազբերու

քաղաքականութեան, որ վարում է Մուստաֆա-Քեմալի կառավարութիւնը խաղաղասիրութեամբ միշտ աչքի ընկած Պարսկաստանի հանդէպ:

Սկսեց այդ աղբիւր քաղաքականութիւնը Թիւրքական թերթերի անզուսպ յարձակումներով պարսից կառավարութեան դէմ, շարունակեց սպառնալից դիւանադիտական նոտերով և հասաւ մինչև Թիւրքական դեսպանի հետնալը Թեհրանից, իր կառավարութեան պահանջով: Սակայն, ինչպէս երևում է, դէպքերն այստեղ կանգ չեն առնելու, որովհետև վերջին օրերս յամառօրէն խօսուում է այն մասին, թէ Թիւրքական մի ջանի գումարտակներ մտել են արդէն պարսից հողը...

Կարիք չունեմ կանգ առնելու այն ներքին պատճառների վրա — կուսակցական հակամարտութիւններ, տնտեսական ջրբաշտում, ֆինանսական տաղանայ և այլն — որոնք մղում են Քեմալի կառավարութիւնը դէպի արտաքին արկածախնդրութիւն: Թիւրքիոյ ներքին դժարութիւնները բաւական չա՛տ են լուսարանւած եւրոպական մամուլի մէջ, և արտաքին բարդութիւններով հանրային ուշադրութիւնը հետացնելու մեթոդը, չա՛տ է սովորական ամեն տեսակի բռնապետութիւնների համար, որպէսզի հարկ լինի նրանց վրա ծանրանալու:— մանաւանդ որ այդ մասին բաւական յստակ մատենաշունեք կան արդէն ձեր առջև դրւած Յուշագրքի մէջ:

Քիւրդ-պարսկական յարաբերութիւնների լարման ընդթր հասկանալու համար, բացի վերև սկսնարկւած կողմնակի պատճառներից, պէտք է աչքի առջև ունենալ հետեւեալ հանգամանքը:—

Թիւրքիոյ դեկավարները նկատելով, որ Թիւրք ժողովուրդը աստիճանաբար նագում է և այլ ևս հնարաւոր չէ նախկին դարերի պէս ուժեղացնել իրենց ցեղական կազմը նպատակ քրիստոնէայ ժողովուրդներին կամ նրանցից խլած երեխաներին խլամացնելով՝ մի ջանի տանակն տարիներէից ի վեր ձգտում են ցոյց տալիս կապելու հարևան պետութիւնների մէջ տեղաւորւած թուրանական ցեղերի հետ — ինչպէս օրինակ, Արբըշանի թաթարները և Թիւրքեստանի ժողովուրդները — և նրանց միջոցով բարձրացնելու իրենց համրանքը:

Այս պանթուրանական ծրարիւրը, որ մօտ 50 տարւայ պատմութիւն ունի, առանձին ուժգնութեամբ արծարծւեց Իթթիհատ կուսակցութեան տասնամեայ տիրապետութեան օրով (1908-1918):

Թիւրքիոյ մասնակցութիւնը համաշխարհային պատերազմին, թուրանական ցեղերի միացման ճանապարհին ընկած հայ ժողովուրդի ընանջումը, Թիւրքական ուժերի կենտրոնացումը անդրկովկասեան ճակատի վրա այն ժամանակ, երբ Բաղդադն ու Մուսուլը գտնուում էին անգլիացիների հարձակների տակ, վերջապէս, գիտազգաբարից յետոյ, իթթիհատականների բարեկամութիւնը բուլղերիկների հետ՝ որպէսզի սրանց թևարկութեան առկա առաջ տանն իրենց դաւերը Արբըշանում և Թուրքեստանում՝ այս օրերը պէտք է բացատրել առաջին հերթին վերոյիշեալ պանթուրանական ծրարով, որ իթթիհատի առաջնորդող շարաստղն էր հանդիսանում նրա գոյութեան առաջին օրից մինչև վերջինը:

Ձինազազարից յետոյ իշխանութեան դուրսն անցած քեմալական կառավարութիւնը, ներքին քաղաքականութեան մէջ հայածելոյ իթթիւնատականներին՝ ամբողջովն իւրացրեց նրանց պանթոնրանական ծրագիրը և իր արեւելեան քաղաքականութիւնը ձեւակերպց համաձայն այդ ծրագրի թիւադուրսիներէր։

Եթէ պետք կայ փաստերի յիշատակութեան՝ ևս կը մատնանշեմ Քեմալի կառավարութեան յարձակումը Հայաստանի Հանրապետութեան վրայ, որ մեծագոյն խոչընդոտն էր հանդիսանում պանթոնրանիզմի դէմ։ Կը մատնանշեմ այն կարևոր փաստը, որ, Հայաստանը պարտութեան մատնելուց յետոյ, Քեմալի կառավարութիւնը՝ իր ճանապարհը ուղիտ անդրկովկասեան Ադրբէյջանի քայ ասէկու համար, Հայաստանի երկու գաւառներից — Ծարուր և Նախիջևան — առանձին Նախիջևանեան հանրապետութիւն ստեղծեց Ադրբէյջանի գերիշխանութեան տակ, որը, ըստ Կարսի դաշնագրի, չի կարող Հայաստանին փոխանցել՝ անգամ եթէ այս գաւառների բնակիչները կամենան։ Վերջապէս, կը մատնանշեմ այն փաստը, որ Քեմալի կառավարութիւնը հեղեղում է Ադրբէյջանը, Անդրկասպեան երկիրը և Թուրքեստանը իր էմիսարներով, որոնք, մեծ մասամբ նախկին սպաններ, «թուրանական մեծ կայսրութեան» պրոպագանդի ևն մղում այնպիսի համարձակութեամբ, որ բուլղերիներն անգամ չմտնէ եր։

Ան այս պանթուրանական ծրագրի կէտերից մէկն է հանդիսանում Պարսկական Ատրպատականը Թուրքեստանին միացնելը, այն հիմնադրումը թէ Ատրպատականի բնիկ ժողովուրդը թուրանական ծագում ունի — մինչդեռ պարսիկները խիտ վիճելի են համարում այս կարծիքը։

Սակայն, Թուրքերը գիտեն, որ անկարելի է այս րնչարձակ երկրամասը միանգամից կուլ տալ՝ առանց լուրջ բարդութիւններ առաջ բերելու։ Գլխաւոր դժուարութիւնը կայանում է նրանում, որ Ատրպատականի ազգաբնակչութեան ջախջախիչ մեծամասնութիւնը՝ դաւանանքով շիա՝ բնու հակամետութիւն չէ ցոյց տալիս եմթրակելու սիւնի դաւանութեանը պատկանող Թուրքերին։ Կարևոր դեր է կատարում և այս պարագան, որ պարսկական մեղմ ընթիմին վարժած ատրպատականցիք խիտ հակակրանք են տածում դէպի Թուրքական դաժանութիւնն ու վայրագութիւնը, որոնք բոլոր ընթիմների և բոլոր վարչաձեւերի տակ էլ պանթուրանեան են իրենց յատկանշական գծերը Թուրքիայում։

Այս կարգի պատճառներով, քեմալական կառավարութիւնը առայժմ Պարսկական Ատրպատականի կցման հարց չէ յարդարանում, այլ միմիայն զառնամազով շտկման հարց։ Նա պահանջում է Պարսկաստանից շտկելը Թուրք-պարսկական ներկայ սահմանադիման այնպէս, որ Ատրպատականի հիւսիսային ծայրը կազմող և Փոքր Արարատն ընդգրկող լեռնային շրջանը կցուի Թուրքիային։

Եթէ մի հարևանցի ակնարկ ձգէք քարտէզի վրա՝ իսկոյն կը նկատէք, որ արտաբնուտ այնքան անմեղ Թաքսոզ այս պահանջը երկու շա՛տ մեղաւոր նպատակ է հետապնդում՝ որոնք պայմանաւորած են պահանջուող հողամասի ռազմապիտական (ստրատետիկ) և աշխարհազարկան դիրքով։—

Ռազմապիտական տեսակէտից, Թուրքիան ցանկանում է տիրանալ այդ լեռնային բարձունքներին, որպէսզի իր սուլե բայ լինեն դաշտային Ատրպատականի ճամբաները, իսկ աշխարհազարկան տեսակէտից՝ որպէսզի հաստատուպէս կայուի վերոյիշեալ Նախիջևանեան «հանրապետութեան», սրանից մի փոքրիկ հայկական հողաշերտով միայն բաժանուած անդրկովկասեան Ադրբէյջանի, Անդրկասպեան երկրի և րնչանդարպէս Խ. Հ. Միութեան այն շրջանների հետ, որոնք թուրանական ցեղին պատկանող բնակչութիւն ունին և, ըստ պանթուրանական ծրագրների, Թուրքիայի գերիշխանութեամբ կազմուելիք « մեծ կայսրութեան » սահմանների մէջ պիտի առնեն...

Սակայն, ինչպէս ամէն մի խոյրիայիցով, նոյնպէս և այս Թուրքական իմպերիալիզմը գիտէ, որ դեմոկրատիկ տրամադրութիւնների այս դարաշրջանում, հանրային կարծիքը շատ չէ սխորժում աշխարհական յղացումներից։ Դրա համար էլ նա աշխատում է օրինաւոր ձև տալ իր անօրէն յաւակնութիւններին։

Ներկայ դէպքում «օրինաւոր ձևը» հրապարակ նետած այն բացատրութիւնն է, թէ Թուրքեան ճաշմանագծի շտկումն» է պահանջում Հիւսիսային Ատրպատականում, որպէսզի մի կողմից կարողանայ արգելք հանդիսանալ պարսկական քերական ներխուժումին դէպի սահմանամերձ Թուրքական շրջանները, իսկ միւս կողմից՝ որպէսզի փակէ Արարատի ապստամբների նահանջի ճանապարհը դէպի Պարսկաստան։

Կարծում եմ, ընկերներ, որ դուք երկար ու բարակ լուսաբանութիւնների չէք կարողանում, այսօրինակ «բացատրութեան» անհեթեթութիւնը գնահատելու համար։— Բաւական է մատնանշել, որ Թուրք-պարսկական և Թուրք-ռուսական սահմանապիլինի սպաստակութիւնները սովորական բաներ են, ինչպէս որ սովորական բան է, որ մի պետութիւնից հայաւառող յեղափոխականները հարեան պետութեան հողն են ապաւինում։

Հայկական ազատագրական պայքարների ժամանակ Թուրքական գործերից հետապնդող յեղափոխականները, տաննակ տարիներ շարունակ, Ռուսաստանի կամ Պարսկաստան էին նահանջում — առաջ օսանալային վէճերի տեղիք տալու։ Չորս տարի առաջ Թուրքահայատակ չեթաները ստպատակեցին Պարսկական Ատրպատականը՝ հասան մինչև Դիլման և Ուրջ քաղաքները, որոնք անխնայ թխանի եմթրակեցին։ Երկու տարի անց, նոյն չեթաները կոխելու յորհրդային Հայաստանի սահմանները՝ հաղարաւոր անասուններ քշելով և Յ-ձ մարդ սպանելով։ Սակայն, ոչ Պարսկաստանը և ոչ էլ Խ. Հ. Միութիւնը այս անկարգութիւնների պատճառով սահմանային շտկում չպահանջեցին Թուրքիայից։

Ի՞նչ մի արտակարգ բան է պատահել հիմա, որ Մուստաֆա Քեմալի կառավարութիւնը այնքան ատամներ է կրճատցնում Պարսկաստանի դէմ։ Այն, որ պարսկահայատակ քերականը չեն կարողանում մտորարբեր հանդիսատես մնալ սահմանի այն կողմը անթելու պեղակիցների ազնխարջ ճիչերից։ Բայց կա՞յ աւելի՛ բնական, աւելի՛ մարդկային մի բան քան այս ազգային կարեկցութիւնը, անգամ եթէ նա Թուրքական եաթաղանից ճողողարձին պատսպարելու կամ Թուրքա-

կան դահլիճները դէմ կուրծք առող ջիւրդներէ հաւարին հասնելու ձևեր ընդունած լինի...

Եւ կարելի՞ է այս կարգի երևոյթներէ պատճառով նիզակներ ճօճել պարտից կառավարութեան պէս խաղաղասէր մի կառավարութեան դէմ, որ իր հարեանահան լոյսալուծիչը պահպանելու համար, ի զին ներքին շատ ծանր դժարութիւններէ, ամէն միջոց գործ է դնում իր հպատակ ջիւրդներին թիւրջ-ջիւրդական կոխներեց հետու պահելու համար: Ահ՞ որ այս հարեանական լոյսալուծեան պատճառով էր, որ նա անցնալ ամսին թիւրջ - պարսկական սահմանում գտնուող կարեւոր ջիւրդ ցեղերից մէկի հետ կուրի մտաւ, որի մէջ իրենց մահը գտան նշանաւոր ցեղապետ Սմկօն և բարձրաթիւ ուրիշ ղեկավարներ ու հետնորդներ...

Պարզ է, ընկերներ, որ թիւրջական մեղադրանքները Պարսկաստանի դէմ լոկ պատրակներ են՝ իբրև կանաչնելու վաղուց վալիֆայած մի ծրագիր, որի համար հիմա բացառիկ «բարեպատեհ» պայմաններէ մէջ է գտնուում թիւրջիկան:

«Բարեպատեհ» պայմանները կայանում են նրանում, որ Գեմալի փաշայի կառավարութիւնը, Արարատի ապստամբութիւնը ճնշելու դիմակի տակ, ահազին գործ է կենտրոնացրել պարսկաստանի սահմանագրութիւն, իսկ պարսից կառավարութիւնը՝ կլանած ներքին վերաշինական հոգեբով՝ ի վիճակի չէ զիմադրելու թիւրջիկան ոտնձգութիւններին:

Ուժերի այս նպաստաւոր փոխարարութիւնը օգտագործելով՝ թիւրջիկան հետամուտ է հիւսիսային Ատրպատականում որչէ fait accompli ստեղծել՝ իր յետագայ իմպերիալիստական առաջնապետութիւնը յիւրացնելու մտօք: Ահա՞ թէ ինչով պէտք է բացատրել Անգորայի մեղադրանքներն ու սպառնալիքները Պարսկաստանի հասցէին:

Ուշագրաւ է, ընկերներ, որ Մերձաւոր Արևելքի խաղաղութեան համար վտանգաւոր այս կացութեան հանդէպ, միջազգային դիւանագիտութիւնը լուռ ու մուռլ դիտողի դեր է կատարում: Կարծէք համաշխարային պատերազմից իվեր ոչինչ արած չլինի խաղաղութեան գործը սպառնովելու համար: Կարծէք Լոկարտոն, Քեյլոգ-Բրիանի դաշինքը, Լահէի դատարանը և Ազգերի Լիգան մի մի իրարեկիսներ լինեն՝ պատերազմի հնարաւորութեան դէմ ընդվզող դեմոկրատիայի աչքը շոյելու կամ խարխելու համար և ուրիշ ոչինչ:

Այս վրդովեցուցիչ անտարբերութեան հանդէպ, կրկնակի պարտականութիւն է ծանախում Ա. Ը. Ինտերնատիոնալ և նրա յետևը կանգնած բազմամիլիոն աշխատաւորութեան վրա՝ ուշի-ուշով հետևելու այն իմպերիալիստական մեքենայութիւններին, որ լարում է ազգայնական թիւրջիկան Պարսկաստանի դէմ՝ Մերձաւոր Արևելքի խաղաղութիւնը վտանգելու գծով:

Մենք համոզուած ենք, որ, ինչպէս շատ ղէպղերում, նոյնպէս և այս դէպքում, Ա. Ը. Ինտերնատիոնալի ձայնը սթափեցուցիչ ազդեցութիւն կունենայ հանրային կարծիքի վրա և կը հարկադրէ խաղաղութեան պահպանման համար կհանքի կուշած միջազգային օրգաններին միջոցներ ձեռք առնել զսպելու թիւրջիկայի իմպերիալիստական ախորժակները, որոնք

սպառնում են պատերազմի արհաւիրքներին մասնէլ Մերձաւոր Արևելքը:

Գրանք ջիւրդական հարցին:

Սրա էութիւնը բացատրելուց առաջ, ուելորդ չիմ համարում, ընկերներ, փոքր ինչ կանգ առնել այն գնահատութիւններէ վրա, որ տարլիս է բուրժուական մամուլը ջիւրդական շարժումներին:—

Ինչպէս 1925-ի ուղարկած թմամանակ, նոյնպէս էլ ներկայ շարժումների սկզբից, թիւրջ կառավարութիւնը, հանրային կարծիքը մոլորեցնելու համար, իր պաշտօնական հարողադրութիւնների մէջ ներկայացնում էր ջիւրդերի ազգային պայքարը իրբև սովորական աւաղակութիւն՝ դուրի՛ ո'րեէ քաղաքական արժէքից ու նշանակութիւնից: Եւրոպական և ամերիկեան դործակալութիւններն ու թերթերն էլ, որոնց թղթակիցները սովորաբար Պոլսից կամ Անգորայից այն կողմը չեն անցնում և դրեթէ բացառապէս Անտառլիայի հեռագրական գործակալութեան կամ թիւրջ թերթերի հարողադրութիւններով են սնուում՝ կամայ թէ ակամայ զոհ են դնում թիւրջ կառավարութեան նենգութեանը ու յայտարարում, թէ ջիւրդական շարժումները սարգ հրոսակային կամ աւաղակային դործողութիւններ են, որոնց չլիաւոր նպատակն է կեղեքել խաղաղ ազգաբնակչութիւնը, թալաններ կատարել, անձնական հակառակորդներից վրէժ լուծել ևն:

Սակայն, ընկերներ, որտե՞ղ է տեսնած, որ աւաղակային սիրադործութիւնները մի երկրում ընդգրկեն պետական տերիտորիայի մօտ մի երրորդ մասը: Կամ ո՞վ է լսել, որ մի կառավարութիւն, աւաղակներին զսպելու համար, ամբողջ գորարանակներ շարժան մէջ դնի...

1925-ի ջիւրդական ապստամբութեան ժամանակ, թիւրջ կառավարութիւնը «արևելեան նահանգներում» ունեցած իր ոստիկանութիւնն ու գործը բաւական չըհամարելով, ստիպւած եղաւ Փարսիայի սամաձախութիւնը առնել և արևտուրու Անտառլից տասնեակ հազարներով պիտուր ուղարկել ջիւրդերի դէմ, որպէսզի կարողանայ շոյր ամսւայ յամաու և արիւնահեղ կոխներեց յետոյ, խորտակել նրանց ընդգիմութիւնը: Իսկ այս տարի աւելի՛ ևս վատթար է նրա վիճակը: Որովհետև ահա արդէն զինցորդ ամիան է, որ ծանր ու թեթեւ հրետանիով, դիւացիոններով և սուաւաղակային տարմիղներով օժտւած թիւրջական գործերը, որոնց թիւրջ հարիւր հազարից շատ պակաս չէ, արեան հեղեղներ են հոսեցնում Արարատից մինչև Միլիտոյ և Իրաքի սահմաններ՝ առանց կարենալու վերջնականօրէն ընկճել ջիւրդական ապստամբութիւնը... Մի՞թէ կարելի է առողջ դատողութիւն ունեցող ո'րեէ մարդու համոզել, թէ այս հակայական գոտեմարտը արդիւնք է ինչ որ աւաղակային դործողութիւնների:

Անշուշտ չի կարելի: Դրա համար էլ, թիւրջ պաշտօնական շրջանակները մի երկրորդ մեղք ևս վերագրում են ջիւրդերին, որպէսզի կարելի լինի բացատրել նրանց

չարժուները ընդարձակութիւնն են ուժգնութիւնը : Այդ մեղքն այն է, թէ իբր քիւրդերը ցանկանում են խորտակել նոր Թիւրքիայի հանրապետական, արդիական կարգերը և վերականգնել սուլթանական միապետութիւնն ու խալիֆայութիւնը :

Որ քիւրդերը Թիւրքերից ազատել են ուզում, որ նրանք ձգտում են անկախ Գիւրջիստան ստեղծելու, որ այս ազգային-ազատագրական շարժման զլուխն են անցած լուսազոյն քիւրդ մտաւորականներն ու զինուորականներ — սրանք բոլորը առապելներ են : Իրականը, ըստ Թիւրքական հաստիքայիններէի, այն է, որ խաւարամիտ ու կրօնակոյտ քիւրդ շէյխերն ու մուլաները, մի կողմից հրահրում են քիւրդ ժողովրդի աւաղակային քնաղզները, իսկ միւս կողմից՝ շահագործում նրա քաղաքական ազիտութիւնն ու կրօնական մոլեռանդութիւնը : Սրանով է բացատրւում, որ քիւրդական «աւաղակային գործողութիւնները» արտասովոր համեմատութիւններ են անել...

Այսօրինակ մի «բացատրութիւն» կայ արդէն Ինտերնասիոնայի Քարտուղարութեան դոսիէներում : — 1925ի նոյեմբերին, մեր կուսակցութիւնը ներկայացրել էր քիւրդական հարցի մասին մի ղեկուղացարկ, որ ժամանակին հրատարակեց ընկելովարական Թերթերում : Այս առթիւ, Վեննայի Թիւրքական դեսպանատունը հրատարակեց Neue Frie Presse Թերթում (25 նոյեմբ. 1925թ. № 21983) մի հերքումնազօր, որի մէջ 1925-ի քիւրդական ապստամբութիւնը բացատրւում է հետևեալ կերպով .

«Առհասարակ ո՛րևէ փութղական հարց գոյութիւն չունի Թիւրքիայում : Ճշմարիտն այն է, որ փութղական ցեղերից մէկի ծեր պարագայութիւն՝ Շէյխ Սայիտ՝ կայր ֆամատիզմով ստարած... գլուխ քարծրացոյց հանրապետութեան դէմ, որը արիաքոր որոշել է երկիրը եւրոպականացնել : Այս ծայր յետադիմական ցեղապետը ցանկանում էր... վերահաստատել 1300 տարի առաջ գոյութիւն ունեցած և իսլամի սկզբնական շրջանը յատկանշող աստուծոյանական բեժիմը և Ելլիստի էրլուրը արգելափակ յարաբանել Թիւրքական հանրապետութեան առաջ, որ փաղափարքութեան համապարհով արագորէն յառաջադիմում է... Սա է իսլական պատկերը «փութղական շարժման», որը երբէք անկախութեան ձգտումով ոգևորած չէ եղել :

Իր ժամանակին ընկեր Ալէկերը իմ ուշադրութիւնը հրատարակեց այս հերքումնազօրի վրա, և ես մի շարք փաստերով ցոյց տուի, որ նա սկզբից մինչև վերջը մեղանշում է ճշմարտութեան դէմ : Կարևորը, սակայն, այս չէ, այլ այն, որ նման « բացատրութիւններ », դեռ մի քանի շարաթ առում, ամէն օր կարելի էր գտնել Թիւրքական Թերթերում և պաշտօնական հաղորդարտութիւններով մէջ, ինչպէս և բուրժուական մամուլում, որ հարած իւրի տեղ ընդունելով զեմալականների ասածները՝ մուրբութեան մէջ էր դցում Եւրոպայի և Ամերիկայի հանրային կարծիքը՝ կրօնական և յետադիմական միտումներ վերադարձրելով քիւրդական շարժմանը :

Այս բացատրութիւնների արժէքը պարզելու համար, թույլ տուէք, ընկերներ, մի քանի փաստեր ներ-

կայացնել Ձեր ուշադրութեանը :—

1925-ի քիւրդական ապստամբութիւնը ճնշելուց յետոյ՝ Թիւրք կուսակցութիւնը կենսաբի կոչեց իր դատանութիւններով այնքա՛ն տխուր հուշակ ստացած Անկախութեան Դատարանը՝ ապստամբութեան պարագլուխներին պատժելու համար :

Ո՛վքեր էին կանգնած այս դատարանի առջ Շէյխ Սաիտի կողքին, քիւրդական շարժման ղեկավարների դերում. աւաղակնե՞ր, յետադիմականնե՞ր, մոլախնե՞ր : Ո՛չ, ընկերներ, մենք այնտեղ տեսնում ենք սակաւթիւ քիւրդ մտաւորականութեան լուսազոյն ներկայացուցիչներին, ինչպէս զնդապետ Ռալիդ բէյ, թժ. Ֆուադ բէյ, Իրաւաբան Ռէֆիկ բէյ, Իրաւաբան Մոհամեդ Թէֆիկ բէյ (Հալի Անթիլ), զրոյ Սիպան-զատէ, բանաստեղծ Քեմալ Ֆէլիք բէյ, բանաստեղծ Արդիւր-բահման, ծերակուտական Արդիւլ Գազեթ, Բիլիլիսի նախկին երեսփոխան Իսուֆ Քիա բէյ ևն :

Եւ ինչի՞ մէջ էին մեղադրում այս մարդկանց — թալանի, ոճրագործութեան, կրօնական մոլեռանդութեան՝ թէ՞ յետադիմութեան մէջ :—Նրանց բոլորին էլ մեղադրում էին իբրև յեղափոխականների, որոնք Գիւրջիստանի անկախութիւնը էրենց նպատակն էին դարձրել :

Նոյնիսկ ապստամբութեան պարզելու Շէյխ Սաիտի համար կրօնական միտումները նպատակ չեն նըկատուում դատարանում, այլ միայն միջոց՝ Գիւրջիստանի անկախութիւնը յաջողացնելու համար : Այդ մենք տեսնում ենք Անկախութեան Դատարանի 1925թ. յունիս 7-ի նիստին, երբ ընդհանուր դատախազ Միւրէյխան-բէյը Շէյխ Սաիտի և նրա 37 ընկերների դէմ արտասանած իր մեղադրական ճառի մէջ ասում է .

«Ամբողջ աշխարհն արդէն զանգամ միջոցներով տեղեկացած է, որ Թիւրքական հայրենիքի արևելեան գաւառներին մի որոշ և անմեմնափակ մասում զինւած յեղափոխութիւն է բռնկել : Ոչ մի կասկած չկայ, որ այս յեղափոխութիւնը արդիւնք է երկարատեւ ջանքերի ու պրոպագանդի, որոնք կատարւած են թէ՛ երկրի ներսը և թէ՛ նրանից դուրս : Ինչպէս որ ամբաստանագրի մէջ ասւած է, այս յեղափոխութիւնը ցանկացել է Մանսիդի սուրբ կրօնը պատրւակ դարձնել՝ հայրենիքը մասերի բաժանելու համար : Ցեղափոխութեան նպատակն էր՝ անջատել անբաժանելի ամբողջութիւն կազմող քիւրդական հայրենիքի մի մասը մնացած մասերից և աշպխտով փայլալու ազգային միութիւնն ու համերաշխութիւնը » :

Այս միտքը աւելի՛ ևս յտասկօրէն ձևակերպում է պ. դատախազը Անկախութեան Դատարանի 1925 թիւ յունիս 28-ի նիստին՝ երբ նա 53 մեղադրեալների գլուխը է պահանջում մի զրգրածայն մեղադրական ճառով, որի մէջ ասում է .

«Թիւրքական յայտնեական հայրենիքի արևելեան գաւառներում բռնկած վերջին յեղափոխութեան ծագումն ու պատճառները նման են այն պարագաներին, որոնք, ոչ հեռաւոր անցելուց, ուսէք հանդիման Բուսիան և Հիւրցոգովիկիան... և որոնք, բալխանեան պատերազմի ժամանակ, դրդեցին պարանցիկներին՝ քի-

կանգնից հարածով թիւրքերին, որ միշտ ամենամեծ բարեկամութեամբ էին վերաբերում զէպի իրենց հայրենակիցները: Քիւրդական յեղափոխութեան տուն տուող իդէպն ու նպատակը միևնույն լիանքն են, քանի վիչացրին Սիրիան և Պաղեստինը»:

Նոյն նիստի մերում, Դատարանի նախագահը, իր լսօսքն ուղղելով 53 մահապարտներին՝ ասում է.

«Ձեզնից ունամ տարած էին ետակամութեամբ, ունամ էլ՝ արտասահմանեան պրոպագանդով և փողափական իդճերով: Բայց բոլորդ էլ միացած մի կէտի մէջ՝ այսինքն անկախ Քիւրդիստան ստեղծելու մէջ՝ առայ ընթացաք: Դուք հիմա կառախհարանի վրա պէտք է վճարէք անբրած օջաղների և թափած արեան գինը»:

Կուղէնէ՞ք իմանայ, ընկերներ, թէ այս զաւազակ»:
Հետադիմական» և «կրօնամուտ» մահմեդականները ինչ տրամադրութիւններով ոչչոյն մահ զնացին:— Ահա մի քանի նմոշներ կախելու կամ զնդակահարելու ժամանակ արտասանած նրանց խօսքերից.

Շէն ՍԱԻՏ. «Բնական կեանքս վերջացրի: Բնաչնք մտում, որ ազգիս համար գոհում եմ. բաական է, որ մեր թողնեք ամօթով չճգնեմ մեզ թշնամիների առջև»:

ԴՈՒՏՈՐ ՖՈՒՍՏ ԲէՅ. «Միշտ մտածում էի արիւարար գոհելու հայրենիքիս համար: Կասկած չկայ, որ անկախութեան դրօշը պիտի տնկենք այն հողի վրա, ուր կայտում ենք»:

ԻՐԱԽԱՔԱՆ ԲԵՆԻԳ ԲէՅ. «Մարմինս ցոյց տւէք աշխարհին: Թող ամէն մարդ իմանայ, որ ոչ թէ անձնական իրաւունքների, այլ ազգային իրաւունքների համար եմ կուռում: Կեցցէ Քիւրդիստանը»:

ՁԻՆԻՈՐ ԲՈՉՁԱՎԻԷ ԱԼԻ ՐԻՉԱ. «Մեծապէս երջանիկ և գոհ եմ, որ ձեռքիս զէնքն ազգիս դէմ չզործածեցի, այլ այն դարձրի մեր թշնամի Քիւրդի դէմ, և հիմա կեանքս գոհում եմ բոլորեան համար»:

ՆԱԽԿԻՆ ԾԵՐԱԿՈՒՏԱԿԱՆ ԱՔԻՒԻԼ ԿԱՎԵՐ. «Արդէն այրելու և կործանելու համար մեծ համբաւ ունիք: Այստեղն էլ Քերթլայի վերածեցիք: Սաքափով և կեղեքումով փառք ու մեծութիւն չէք շահի: Անկցի՛ն թիւրքերը...»

ԻՐԱԽԱՔԱՆ ՄՈՒԼԱՄՄԵՆԻ ԹէՎՖԻԿ. «Կեցցէ՛ քիւրդական իդէպը, կեցցէ՛ քիւրդիստանը»:

ԲԱՆԱՍՏԵՂՄ ԱՔԻՒԻՐԱՄԱՆ. «Թշուռականներ... Ոտքիս տակը շատ ցած և պոտիկ եմ տեսնում ձեզ: Իմացէ՛ք, որ քիւրդը ծառ չէ. կը մեռնի, բայց չի ծուխ»:

Ահա այս էր, ընկերներ, 1925-ի քիւրդական ապստամբութեան իրական պատկերը և ոչ թէ այն, ինչ որ ներկայացնում էին թիւրք պաշտօնական հաղորդագրութիւնները: Այդ ապստամբութեան մասին շատ հարազատ գաղափար պիտի կազմած լինի վերոյիշելու ընդհանուր դատարան Սիրէյնա-բէյը, որ մօտ 200 քիւրդ յեղափոխականներ Անկախութեան Դատարանի միջոցով մահապատի էնթարկելուց յետոյ՝ 1925-ի հոկտեմբերին, Այվալիի «թիւրք օջաղի» մէջ, քիւրդական շարժման մասին խօսելով՝ ասում է.

«Քիւրդական ապստամբութիւնը տգիտութեան և աւագակութեան արդիւնք չէր, ինչպէս թերթերն են հաղորդում, այլ կոնի անկախութեան համար: Շարժման ղեկավարները անուսում մարդիկ չէին, այլ իրենց գործին գիտակ անհատներ: Շարժման նպատակն էր Քիւրդիստանի անկախութիւնը, որի գաղափարը Արդիւ կադերի հայրն էր յղացել: Քիւրդական բոլոր շէյխերը, մտաւորականները և աղայնորդները աշխատում էին այս գաղափարի համար»:

Եթէ 1925 թւին, երբ քիւրդերի շարժումը նոր էր սկսել զանգւածային բնոյթ առնել, նրանց ապստամբութիւնը այժման յստակ ազգային-ազատագրական պայքարի բնոյթ ունէր, ապա կարող էք ինքնեքզ դասել, ընկերներ, հրապարակ նետած գրազրուութիւնների արժէքը, թէ իբր քիւրդ ժողովուրդը հիմա իւր հայրենիքի մի ծայրից մինչև միւսը արնաքամ է լինում աւագակային ընչաբացարձակութիւնից կամ յետադիմական ձգտումներից մղւած: Ձէ՞ որ այդ ապստամբութիւնից յետոյ է կազմել «Հոյբուն» Ազգային Միութիւնը, որ, ինչպէս մեր յուշագրից զհանէք, այնքան՝ վճռակամօրէն և անվերապահօրէն Քիւրդիստանի անկախութիւնն է պահանջում թիւրքիայից: Ձէ՞ որ «Հոյբուն» դրօշակի տակ են գործում և՛ Արարատի ժամանակուր Կառավարութիւնը, և՛ քիւրդական ուժերի ընդհանուր հրամանատար Իհասան Նուրի և՛ այն բոլոր քիւրդական ցեղերը, որոնք այսօր, անհաշիւ զոհողութիւնների դնով, Քիւրդիստանի մի անկիւնից միւսն են նետում՝ Արարատի կողմնորդներին օգնելու և, ընդհանրապէս, արծարծած յեղափոխութիւնը փրկելու համար:

Եթէ ժամանակի սղութիւնը չլինէր, ես Ձեզ կը կարգայի ժամանակաւոր Կառավարութեան յայտագրերը (պրոկլամատիոն), «Հոյբուն» կոչերը, քիւրդ հրամանատարութեան նպոյնական ղեկուցադրերը, մեր մասնաւոր թղթակցութիւնի հաղորդագրութիւնները և Արարատում լույս տեսնող խմորատիպ թերթի խմբագրականները, որոնք մի-մի շառաչիւն ապտակ են դրօշմում այն մարդկանց երեսին, որոնք ձգտում են վարկարեկել քիւրդական յեղափոխութիւնը՝ նրան աւագակային կամ յետադիմական հակումներ վերադրելով: Սակայն, կարծում եմ, որ մինչև հիմա ասածներու էլ բաւական են համոզելու համար, որ այստեղ մենք գործ ունենք մէկ շատ ակներև ազգային-ազատագրական շարժման հետ: Այնքան ակներև՝ որ մինչև անգամ թիւրք թերթերը վերջին շաբաթներու էլ չեն խօսում քիւրդ յեղափոխականների աւագակարողութեան է յետադիմականութեան մասին, այլ ուրիշ խմբանշնորհի են դիմում՝ նրանց գործի գաղափարական նշանակութիւնը նսեմացնելու համար:

Քիւրդական հաղթի էութեան մասին իմ գեկուցումը լրացնելու համար, ինձ մնում է այժմ համառօտակի ներկայացնել Ձեզ քիւրդական յեղափոխութեան պատմանները և ընթացքը, որից յետոյ ինքնեքզ կը տեսնէք, թէ որքան անհրժեշտ է մեր Ինտերնատիօնալի միջամտութիւնը յօղում իր ազատութեան համար պայքարող քիւրդ ժողովուրդի:

(Շարունակութիւնը յարորդ համարում)

ՏՐՈՒՅԿԻՉՄԸ ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆՈՒՄ

Գ. Միջազգայինի ձախակողման տարրերը, գրեթե անզամալուծութեան դատապարտուած կարմիր գծէն ներս, վերջին երկու տարիներու ընթացքին սկսած են բուն գրչապաշար մղել արեւմտեան կարգ մը երկիրներու մէջ Սորբոլային Միութեան արդի ղեկավարութեան դէմ, թէ՛ միջազգային գետնի վրա՝ խիստ քննադատութեան ենթարկելով կարմիր Միջազգայինի, բեկեակ ու յարափոփոխ գիծը, գրեթէ բոլոր համաշխարհային խնդիրներու և ներքին համառուական անցուղարձերու շուրջ, և թէ՛ արգային գետնի վրա, իւրաքանչիւր երկիր մէջ՝ պաշարի գրօշակ պարզելով համայնավար կուսակցութեանց ղեկավար տարրերուն դէմ:

Սկիզբները՝ ձախակողման այս բոլոր տարրերը, զժգոհ ստալինեան վարչաձևէն, այլ տարախոհ իրար մէջ, կը դռնանային, կուսակցութիւնէն ու Միջազգայինէն ներս, գրեթէ օրինական գետնի վրա, որպէս անշատ թև խմբելով: Ստալինեան քաղաքականութիւնը սակայն, իր անդիմող բռնութեամբ, աջորի, զնդակահարութեան ու իր գաղափարական հակառակորդները տկարացնելու գանազան հակայեղափոխական միջոցներով՝ արագութեամբ հաշտեցաւ արդարեւ ենթարկեց գանազան կարմիր գծէն ներս, դէթ որպէս կազմակերպուած ու կուսակցական իրաւունքներ վայելող խմբաւորում: Լ. Տրոցկիի Միութեան սահմաններէն արտաքսելէ յետոյ է, որ սակայն, այս բոլոր զժգոհ տարրերը լրջօրէն սկսան իրենց գործունէութիւնը ո՛չ միայն ուժեղացնել, այլ ևս փոխադրել զայն արտակուսակցական գետնի վրա: Դեկավարութեամբ Լ. Տրոցկիի, որ կը հանդիսանայ ո՛չ միայն շարժման բարոյական ներշնչողը, այլև յանախ գործն ղեկավարը, անոնք սկսան թագմաթիւ թերթեր և պարբերականներ հրատարակել, բացառապէս բուն ու պարսաւազարային ոճով ու պէտք է խոստովանել, շատ աւելի բովանդակալից, լուրջ ու խնամուած քան՝ համայնավար պաշտօնական հրատարակութիւնները:

Այս բոլոր հրատարակութիւնները, սակայն, չէին կրնար բաւել՝ իրականացնելու համար յառաջադրուած նպատակը՝ այն է փոխել Գ. Միջազգայինի քաղաքական գիծը: Մեծ մասամբ, շարժումը ղեկավարուած ըլլալով զժգոհ մտաւորական տարրերէ, որ աւելի քան զանգամը, զգայուն են ներկուսակցական մենատիրութեան հանգէպ, շարժումը սկիզբները սահմանափակուած էր միայն նեղ շրջանակի մէջ ու կարծես թէ դատապարտուած էր մնալու ամուր: Եւ իրապէս խիստ դժուար է որեւէ ընդլիմարութեան թափանցել գանազաններէն ներս, քանի որ կուսակցական կարգապահութիւնը երկաթի ռազմով կը խնդէ սո՛ւն «բեկիւն» տեւել վարչկեանի քաղաքական գծէն: Միւս կողմէ բոլոր այս ձախ խմբաւորումները, գրկուած կուսակցական միջնայի ընձեռած միջոցներէն, ստիպուած էին

սահմանափակել իրենց գործունէութիւնը, իրենց նիւթական անձուկ միջոցներու սահմանին մէջ: Լ. Տրոցկիի արտասահմանեան թեմի վրա երևումը սակայն, նոր թափ տաւ անոնց գործունէութեան: Ու սկսան ուժեղ աշխատանք կատարել՝ ի մի համախմբելու համար բոլոր ձախակողմեան խմբաւորումները միջազգային միակ կազմակերպութեան մը մէջ: Այդ աշխատանքը դիրքին չէր: Գանի որ ըլլա՞յ Գերմանիոյ, ըլլա՞յ ուրիշ երկիրներու մէջ, այս բոլոր՝ մախակողմեան զժգոհները՝ որ համաձայն էին ստալինեան քաղաքականութեան դատապարտումին մէջ, կը սկսէին բաժնուիլ երբ հարկ կըլլար պաշարի ուղեգիծ դանել ու որոշել ընդլիմարութեան կազմակերպման ձևերը: Մասնաւորաբար Գերմանիոյ մէջ, շնորհիւ ղեկավարութեան յարատեւ բեկումներուն, իրար ժխտող նշանախօսքերուն, այլև թաւշլմաններու և նմաններուն կուսակցական նպատակաւորութեան և զեղծումներուն, ստեղծուած էր ոչ միայն ձախ, այլ ևս ալ ընդլիմարութիւն մը, որ մանաւանդ կուսակցութեան համեմատաբար բարեկեցիկ տարրերուն մօտ կը գտնէր որոշ յաջողութիւն:

Անշուշտ, այստեղ պէտք է փնտոել նաև Գերման Թ. Կուսակցութեան հզօր ու անընդհատ քարոզի հետքերը, այլև քաղաքական դէպքերու դերն ու Գ. Միջազգայինի մախողութիւնները՝ ստիպան երկիրներու մէջ ու նաև երկրէն ներս տրուած նշանախօսքերու ձախակեր ընտրութիւնը: Այս պայմաններուն տակ էր, որ մինչ հետզհետէ ալ ընդլիմարութիւնը կը զօրանար՝ ձախ տարրերը կը սպասէին դէպքերու թաւալումին ու աւելի նպատաւար պայմաններու ստեղծման:

Գրեթէ համանման պայմաններու մէջ զարկազարուան ֆրանսական համայնավար կուսակցութեան անցեալ տարւան տագնապը: Երկար տունէն ի վեր զսուած ներկուսակցական կիրթներ՝ մօտ էին պայթելու: Դեկավարութեան չլուծելին ու կամակատար զիջքը Մոսկուայի հրամաններուն հանդէպ անգամ մը ևս, ստեղծած էին ուժեղ զժգոհութիւն՝ մասնաւորաբար, հոս ևս, մտաւորական խուճուրդ մէջ: Անշուշտ, ստալինի անգամը չէր, որ Թուրի հերձածէն յետոյ, կուսակցութիւնը ականատես կըլլար ներքին ու խուլ ընդլիմարութեան մը կազմութեան: Սկսելով Ֆրոսարիւն, առաջին քարտուղար Գ. Միջազգայինի ֆրանսական հատուածին, որ լքած էր կուսակցութիւնը նոյն շարժաթիթներով և վերջացնելով Փաշ-Տարիտի և Ռեթո-Փանի հայիւ ձեռնարկուած զժգոհութիւնները բաժնույ կուսակցական խուճուրդ՝ որ վերջին պահուն յայտնեալու քաջութիւնը չունեցան, բոլորն ալ կը զգային և կը դրան, որ դժուար է առանց բարոյալիքու շարքերն ու ակարացիներ կուսակցական մեղեանս տապալել կերպ-զայնոյ ստալինեան խուճուրդները: Միայն որ հակառակ իրենց շնչին թիւին, ֆրանսայի մէջ ևս ձախերը չունէին ընդհանուր հանգանակ մը և բաժնուած

էին իրարմէ՛ կարգ մը հիմնական խնդիրներու շուրջը: Այս խնդիրներէն գլխաւորները հետեւեալներն են:

Նախ՝ բոլորն ալ Համաձայն շրջալով Հանդերձ Գ. Միջազգայինի վարած քաղաքականութեան դէպի ընկերվարական-հասարակական Միջազգայինը, անոնք չունէին ընդհանուր յայտագիր և ո'չ ալ յստակ ձևակերպում բանաւորական միութեան ու զոչոք դասակարգային կազմակերպութեանց միացման նման հիմնական խնդիր մը չուրջը: Լենինի մահէն յետոյ մանանդ, Գ. Միջազգայինի վարած քաղաքականութիւնը՝ յայտնապէս սկսած էր տկարացնել Համայնավար Կուսակցութիւնը գրեթէ բոլոր երկիրներուն մէջ ու ընդհակառակն ուժեղացուցած Ընկերվար Միջազգայինը: Անշուշտ, վերաբնահաստութիւն մը անհրաժեշտ էր: Ահա՛ հոս էր, որ կը ծագէին որոշ տարաձայնութիւններ: Այս խնդիրն շուրջ՝ ալ ընդդիմադրութեան բունած գիրքը, սակայն, հետզհետէ ձախ տարրերը կարծես բերաւ որոշ իմբասնորումի:

Երկրորդ Հարցը՝ որուն շուրջ նոյնպէս լուրջ տարակարծութիւններ կային՝ չինական ու առհասարակ ասիական ժողովուրդներու յեղափոխութեան խնդիրն էր: Ու հոս էր, որ Տրոցկիի կուսակիցներն ու միւս ձախ խմբաւորումները որոշ երազակցութեան մը չէին կրնար յանդիմ: Դէպքերու դարգացումը սակայն՝ հետզհետէ զօրացուց Տրոցկիի տեսական դիրքը, չինական յեղափոխութեան Հարցին մէջ ու հոս ևս, բոլոր դժգոհներու մէջ, տեղի ունեցաւ որոշ թեքում դէպի Տրոցկին:

Երրորդ կարևոր ու գուցէ առաջնակարգ խնդիրը, որ կար 'այդ, առանձին երկրի մը մէջ, ընկերվար յեղափոխութեան ու մանաւանդ նոր կարգերու Հաստատման կարելիութեան Հարցն էր: Անշուշտ, այս խնդիրն կը հետևէր նաև ուրիշ՝ որ՝ պարզապէս միջազգային յեղափոխութեան կարելիութիւնը, յառաջիկայ տարիներու ընթացքին: Այստեղ ևս, ըլլա՛յ Ճրանասայի, ըլլա՛յ Գեորգիայի մէջ, ձախ ընդդիմադիր խմբակները ամբողջովին Համակերծիք չէին իրարու: Ու մինչդեռ ալ ընդդիմադիրքը, ներշնչելով ուսու աշակերդման ընդհանուր տրամադրութենէն թաղած կը յայտարարէին,*) դէթ յառաջիկայ տարւոյ տարիներու ընթացքին, միջազգային յեղափոխութեան ամէն կարելիութիւն՝ ձախերը, թէև ընդհանուր կերպով Համաձայն միջազգային յեղափոխութեան անհրաժեշտութեան, զեռ յետապիտան չէին բանաձևեր իրենց մտքերը, Խորհրդային Միութեան ընկերվարական Հնարաւորութիւններու մասին:

*) Այս ուղղութեամբ՝ մրցանիշը կտարեց, կարմիր արհեստակցականներու համագումարին մէջ, աջակողմեան պետերէն Շանպէշան, որ ճայնիսկ անցնելով առաջ դրամատիրութեան ծայրած գրչակներն, յայտարարեց թէ գրքամատիրութիւնը անուպի քառասուն տարւան համար անբարկեցած ու կայանացուցած է իր դիրքը: Կապած չկայ, որ այս պայմաններում տակ Շանպէշան կրնար ժխտել պատերազմի ու յեղափոխութեան ամէն հնարաւորութիւն: Յարանում գործազրկուիւնն ու դրամատիրական գերարտադրութիւնը, սակայն, հեռու են, ապացուցանելի իր բաժը:

Այս բոլորը, բաւականաչափ կը բացատրեն թէ ինչու մինչև այս տարւան սկիզբները, ձախ ընդդիմադրութիւնը դեռ չէր յաղորած միջազգայնորէն կազմակերպելու ու գործուն և արդիւնաւէտ պայքարի սկիւր: Լ. Տրոցկիի երևումը այսուհետեւ՝ գրեթէ բոլոր արևմտեան երկիրներու մէջ դիրացուց արդէն իսկ կազմաւորման մէջ եղող խմբաւորումները, միւս կողմէ՝ որպէս բուն ու տաղանդաւոր վիճող, քաջ տեսարան ու անխնջ հրապարակագիր, ան իր սովորական վճռականութեամբ արտայայտուելով գրեթէ բոլոր հիմնական խնդիրներու շուրջ՝ իր Հանդէպ ստեղծեց Համակրութեան կարևոր շարժում մը, մասնաւանդ դժգոհ, մտաւորական խաւերուն մէջ ու իր անձին շուրջ Համախմբեց ձախ ընդդիմադրութեան խիստ կարևոր մէկ սոկոսը:

«Դասակարգային պայքար» տեսական պարբերականին մէջ, որ «Ձախ Միջազգային Ընդդիմադրութեան» գլխաւոր պաշտօնաթերթներէն մէկն է, «ձախ ընդդիմադրութեան արժամեայ միջազգային քարտուղարութեան» կազմութեան առթիւ խմբագրութիւնը ընթերցողներուն կուտայ հետեւեալ տեղեկութիւնները, որ կարծես յիշատակելը:

— Միջազգային ձախ ընդդիմադրութիւնը պէտք չէ՛ մոռնայ, որ ինք Խորհրդ. Թուսիոյ մէջ ծագում առած է: Ո՛չ միայն պէտք չէ մոռնայ, այլև պէտք է յստակօրէն հասկնայ ատիկա՝ եթէ կողջ ըմբռնել թէ ինչպէս կազմաւորւած է ինչպէս դարգացած է: Իր կարգացումը, մեծ չափով, կախած է և կարած պիտի ըլլայ Գ. Միջազգայինին: քանի որ այս վերջինը իր կարգին սերտօրէն կապւած է Խորհրդային Միութեան ու փոխադարձաբար: 1919-ի և 1923-ի գերմանական յեղափոխութեանց պարտութիւնը, 1927-ի չինական յեղափոխութեան հաշտարարութեան անարդարութիւնը կերպով յայտնեցին ուսուցանող յեղափոխութեան միջազգային դիրքերու տկարացում մը: Եւ նոյն ինքն յեղափոխութեան տկարացումն է՝ որ կը ծնեցնէ և կը զարգացնէ ընդդիմադրութիւնը:

Պարզել յետոյ այսպէս, միջազգային ընդդիմադրութեան ծնունդը, «Դասակարգային Պայքար» կը բացատրէ նոյն ատեն թէ ինչպէս գրեթէ անյաղթելի դժարութիւններ կը ծնին ընդդիմադրութեան քայլերուն առջև: Մինչդեռ կուսակցական մեքենան խտտօրէն կը ճնշէ զայն:

— Ընդդիմադիրներու յաղորդական Հոսանքները, որ ծնունդ առին Խորհրդային Թուսիոյ մէջ այս վերջին տարիներու ընթացքին և ետ մղեցան նախ Զինովիչի վի յետոյ Ստալինի դիւանակալութեանց կողմէ, բազկացած էին իսպառելու տարրերէ, առանց հասարակաց կապի: Դէպքերու փոքր և մեկուսացումը կամ դանոնք տկարացուցին և կամ անհետացուցին, դէթ քաղաքականօրէն: Այս առաջին շրջանին, պարզ էր, որ միջազգային ընդդիմադրութիւնը չկրցաւ զարգանալ: Ան նոյնիսկ չկրցաւ նոր գործունեութեան մը Համար անհրաժեշտ հիմքերը դառնել:

Այժմ սկիզբն է նոր շրջանի մը: Կարելի է նախատեսել միջազգային ընդդիմադրութեան կարևոր զարգացում մը: Ընդդիմադրութիւնը Խորհրդային Թուսիոյ մէջ կը պայքարէ հետզհետէ դժարացող պայմաններու

մէջ և իր կապերը միջազգային համայնավար շարժման հետ՝ միշտ ենթարկւած են ստալինեան գրաքննութեան քահանայքին: Բայց բարձրագոյն կարեւոր երկիրներու մէջ ընդդիմադրութիւնը ազատագրւած է իր նախկին տկարութիւններէն ու թաղաքական թերութիւններէն: Կարձակեցրտութեան ներքո՝ հաստատուած է անհամեմատ կերպով աւելի լաւ դրութիւն մը: Վտահարար կարելի է րանել՝ որ գործի հաստատ հիմք մը գոյութիւն ունի արդէն, որ պէտք է անընդհատ ընդարձակել: Տրանսան, Միացեալ – Նահանգները, Գերմանիան, Սպանիան և Իտալիան կրնան օրինակ ծառայել:

Այստեղ պէտք է աւելցնել՝ որ իրապէս, վերջին ամիսներու ընթացքին, Տրանսայի, Գերմանիոյ, Մ. Նահանգներու և նոյնիսկ Սպանիոյ մէջ, համայնավար կուսակցութեանց տկարացումին հետ տեղի կունենայ միտամանակ ձայն ընդդիմադրութեան և աջ տարրերու նոր խմբաւորում մը: Յամենայն դէպս, այն յոյսը թէ համայնավար կուսակցութեան տկարացումը կը բնար սկիզբ ծառայել բանտարան միջաման կամ գէթ ընկերավարական կուսակցութեան զորացման՝ հեռու է լրիւ արդարանայէ: Բայց հազարաւոր բացառութիւններէ, վերջիշեալ երկիրներու մէջ, արտաքուստ կամ հեռացած տարրերը կը կարգապահութիւն որպէս առանձին խմբակցութիւններ են մէկ կողմէ կը կուրին կուսակցութեան պաշտօնական մեքենային և միւս կողմէ ընկերավարական կուսակցութեանը ղեկավարութեանը համար ասոր, կը բուէ յիշել ընդդիմադիր խմբակցութեանց կենաքը, օրինակ, Տրանսայի մէջ: Սուվարիմի փոքր ալլ ենդուուս խումբը, որ քանի մը տարիէ ի վեր յամառութեամբ կը կուրի Գ. Միջազգայինի մեծամասնութեան ղեկ, նոյնիսկ Տրոցկիէն լքելէ յետոյ, ո՛չ մէկ մերժեցման նշան ցոյց չի տար դէպի ընկերավարութիւնը: Եւ աւելազ քարմանալի չէ, որովհետև տարածայն Լ. Տրոցկիի հետ ուսուսակն ու միջնազգային կարգ մը խնդիրներու մէջ, Սուվարիւն և իր «Մարքս-Լենին» ահուճերի հետևորդները չեն դադար համայնավարներ ըլլալէ: Ուրիշ խումբեր, օրինակ, նախկին քարտուղար Թրեմերը. կը նախընտրեն կորուսել քան թէ միանալ ընկերավար Միջազգայինին: Փագի խմբակը, որ շարժանացաւ Լ. Տրոցկիի պաշտպանութեան, ժամանակ առ ժամանակ հրապարակ կուրայ վաղանցուկ հրատարակութիւններով ու կը քաշուտէ իր գոյութիւնը:

Նոյն երևոյթը յստակօրէն կը նկատուի նաև Գերմանիոյ մէջ: Լենինիստները*, որ անհա ջանի մը տարիէ ի վեր կարմակերպական կենսը ունի՝ հեռու է Գերման Ս. Գ. կուսակցութեան հետ համաձայնութեան դետիին գտնելէ: Մնաց որ, ըստ համայնավար աղբիւրներու, ամբողջ ալ ընդդիմադրութիւնը, գերմանական նոր ընտրութիւններու մէջ, շատ հասանական է, որ հակի համայնավար կուսակցութեան կողմը ու գուցէ ընտրական ցուցակ իսկ չներկայացնէ: Եւ եթէ Տրանսայի և Գերմանիոյ մէջ, մասամբ ալ Չեխոսլովակիոյ՝ ուր հա-

մայնավար կուսակցութեան հերձածը, կարելի է ըսել, որ չիսխտեց երկու բանտարան կուսակցութեանց ուժերու յարաբերութիւնը, ընկերավարական կուսակցութիւնները կը զօրանան թապէս, ատիկա ի հաշի միջին և մանր քաղքեհի կուսակցութիւններու է: Ահա՛ այս տեսակէտէն է, որ Լ. Տրոցկիի սկսած գաղափարական բիրտ պայքարը ունի իր անժխտելի կարեւորութիւնը ու արժանի է լուրջ ուշադրութեան և մանրամասն քննութեան:

Այստեղ աւելորդ է կանգ առնել իւրաքանչիւր-ընդդիմադրութեան, կամ խմբակի կենսեքին վրա: Այսուհանդերձ մանրամասնութիւններ կան, որգործի շին արժէքէ: Օրինակ, որ այս բոլոր խմբակցութիւնները՝ ո՛չ միայն բարոյապէս կապուած են Պոլսոյ աջորեալիցայի ըստ երևոյթին նաև ներթափանց: Գէթ այսպէս կը պնդեն ալ ընդդիմադիրները, որ մասնու և կենաց կուրյայտարարած են ձախերուն դէմ: Պրանտլերի*). պաշտօնաթերթին մէջ «Միջազգային լուրեր» Փարիզէն թըղթակից մը, յայտնի շարժանութեամբ կը յարէ:

— Ռոզմլը, միացած «Դասակարգային Պայքար» նախկին խումբին հետ Պոլսէն կը ստանայ ներթափանց և հոգեկան օժանդակութիւն ու նպաստ, ինչպէս պաշտօնական կուսակցութիւնը՝ Մոսկուայէն...

Այսպէս՝ ամենուրեք, ձայն ընդդիմադրութիւնը, որ այս ապրիլին սկսաւ կարմակերպելի միջազգային հողի վրայ, Լ. Տրոցկիի յայտնի ղեկավարութեան տակ, կը հանդիպի համայնավար կուսակցութեան հետացած կամ տակաւին ծածուկ կերպով հոն ապրող աջ-ընդդիմադիրներու ներկայութեան: Գերմանիոյ մէջ Պրանտլերի և իր մարդոց, Տրանսայի մէջ ո՛չ միայն ուրիշ ձայն խմբակներու ալ մասնաւոր աջեցեալ տարւան ընթացքին հեռացող երեսփոխաններու և թաղապետական-խորհրդակցականներու գլխաւորութեամբ կարգուած կուսակցական կորիզի մը**): որ հակառակ ձրի գուշակութեանց, կը թռի թէ որոշ համակցութիւն կը վայելէ փարեցեան բանտարան կարգ մը շրջանակներու մէջ: Այս չի նշանակեր անշուշտ, որ նման կորիզներ կրնան որևէ կարեւոր դեր կատարել կամ երկարօրէն ապրել, բայց կը խանգարեն ուժերու յոտակ խմբաւորումը:

Կարժէ այստեղ նօթել նաև, որ ձախ-ընդդիմադրութեան առջև դրած է կարմիր-արհեստագիտականներու հարցը: Աջ-ընդդիմադիրներու որոշ յաջողութիւնը՝ վերջին տարւան ընթացքին, կարգ մը արհեստագիտականներու մէջ, ուր համայնավարները ճնշող թիւ չունին, կը մղէ ցանոտք ելադրութեամբ հետևել արևմտեան բանտարաններու կողմ յեղաշրջումին ու դան-

*) Պրանտլը գերման համայնավար կուսակցութեան աջ ընդդիմադրութեան ղեկավարներէն մէկն է: Իր պայքարը ուղղուած է հասարակայն տապիներան ղեկավարութեան և Լ. Տրոցկիի հետևորդներուն դէմ: Իր ճննադատութիւնները կը կրնն, սակայն, լոկ ձևական բնոյթ և գուրկ են իտր հիմքեր:

**) Այս կորիզը (P. O. P.) ու կը հրատարակէ բերք մը « Շա րա », ուր ամենաբուռն ու ամենախայտուկան ձևով պարտաի կենթարկելին համայնավար կուսակցութեան վարիները:

*) Գերման ընդդիմադիր համայնավարներու բաւական ուժեղ խմբակցութիւն, որ չինական և միջազգային խնդիրներու մէջ կը բաժնէր Լ. Տրոցկիի տեսակէտները, բայց որ հետգինտէ հեռացաւ անկէ, գործնական գետնի վրա:

դազորէն զայն հետացնել ստալինեան քաղաքականութեան ազդեցութենէն: Այսպէս է, որ հեռուոր Պոլսէն Լ. Տրոցկի օդնութեան կը ծանուի, իր փարկիղան հեռուորդներուն ու կը դրադի մասնորարար Արհեստակցականներու հարցով, բացառապէս բուն ու անգուժ տրամաբանութեամբ մը, յարձակելով աջ ու ձախ, թէ Ստալինի հպատակ ծառաներուն և թէ աջ-փոքրամասնութեան (Շտայշլան կայն) վրա: Չանց չառնի այդ առթիւ նաև ընկերավարականները, որոնց հաշիւն, սանձարձակօրէն կը դործածէ իր թունոտ ու կծու հեղուկութիւնը: Մարդ խորապէս կը դարձնանայ, տեսնելով որ տաղանդաւոր մարդ մը, կոփուած միջազգային հակայ անցուղարձերու աւարտին մէջ, մարդ մը՝ որ խաղացած է ստանկարգ դէր մը, ախարհացունց յեղափոխութեան մը ընթացքին և որ դուրսէ վաղը կըրկին պիտի գայ հրապարակ ըսելու իր խօսքը, կիջնէ մինչև ստորեայ պղտիկ հարցեր ու մի ոմ Մոմմուալայի կամ շատ երկրորդական Տանպիլանի հետ կը նստի վէճի: Կարծէ իր յօշուածէն փոքր մէջըրեում մը ընել: Ծաղրելով Մոմմուալան, որ հարիւր առ հարիւր ստալինեան մըն է և Տանպիլան, որ կը պնդէր թէ դրամատիրութիւնը կայունացած է քառասուն տարւան համար, զանոնք կը հակադրէ իրարու:

— Ո՞ր է այսօրուան Մոմմուալան կամ Մոմմուալո թիւ երկուհը: Ատիկա թիւ մէկ Մոմմուալան է, որ վախճանով ինքզինքէն, ձեռնոցի պէս հակառակ դարձած է: Ո՞վ է Տանպիլան: Ատիկա երէկուան համայնավար մըն է՝ որ թիւ երկու Մոմմուալո վախէն՝ նետած է թիւ մէկ Մոմմուալո թեւերուն մէջ:

... Մոմմուալո կաշխատի բանւորները ահաբեկել Տանպիլանի ուրականով, իսկ Տանպիլան նոյն բանւորները կաշխատի վարձքնել Մոմմուալո ուրականով: Իրականին մէջ, իրաբանչիւրը, ինքզինքը կը տեսնէ հայելիին մէջ ու բուննցք ցոյց կուտայ...

Հասկնալու համար ամբողջ հեղուկութիւնը, զուրց աւելորդ չէ աւելցնել, որ Մոմմուալո Փրանսական կարմիր արհեստակցականներու ընդհանուր քարտուղարն է, իսկ Տանպիլան ալ-ընդդիմադրութեան գլխաւոր շէճմբեքին մէկը: Յետոյ Լ. Տրոցկի կը քննէ Փրանսայի կացութիւնը ու կը յայտարարէ:

— Համայնավար կուսակցութիւնը յատկապահ է ընկերային յեղափոխութեան ծրագրով միացած բանւոր դասակարգին: Նման կացմաներպութիւն մը դեռ չկայ Փրանսայի մէջ: Կարելի է հանդիպել միայն զայն կազմելու ընդունակ տարրերու և մասամբ միացորդներու: Թ՛վ որ համարձակի յայտարարել բանւորներուն թէ նման կուսակցութիւն մը անհրաժեշտ չէ, թէ բանւոր դասակարգը կընայ բաւել ինքզինքէն, թէ ան բաւական հասունցած է հրաժարելու համար իր սեփական յատկապահի ղեկավարութենէն, ո՞վ կը համարձակի ըսել սակա՞ հասարակ շողջորթ մըն է, ընչադուրկ բանւորութեան դարպասող մը, ամբոխավար, բայց երբեք յեղափոխական: Պէ՛տ է բանւորներուն ճշմարտութիւնը ըսել և վարժեցնել զանոնք զայն սիրելու: Տանպիլան կը սխալի ծանրօրէն, եթէ կը

կարծէ թէ համայնավարները կը գտնուին մէջտեղը, «հեղոտն» իր և Մոմմուալո: Ո՛չ, համայնավարները վեր են թէ՛ մէկէն և թէ՛ միւսէն և ալ չեն:

Այս բոլորը ցոյց կուտան հետաքրքրութիւնը, որ Լ. Տրոցկի և իր հետևորդները ի յայտ բերին առհասարակ դէպի բոլոր բանւորական խնդիրները: Չըկարենալով հարկ եղած ուժգնութեամբ պայքարիլ կարմիր գծէն ներս, ուր իրենց ձեռքերը շղթայի գարնետ են, ուր հարիւրակներով դուրս կը քշին պատասխանատու պաշտօններէ, ուր իրենց հանդէպ կը դործադրուին նոյն բուն միջոցները, ինչ որ երէկ իրենք՝ իրենց նախորդ օրուան ընկերներուն հանդէպ կը դործադրէին, միև կողմի դգառով, որ ուսուսական յեղափոխութեան ճակատագրերը՝ խոշոր չափով կախած է քաղաքական դէպքերու հետագայ յեղաշրջումէն, արևմտեան երկիրներու մէջ և հետևաբար արևմտեան բանւորութեան զիբէն՝ հանդէպ յեղափոխութիւնը, կաշխատին բարձրացնել հոսանքը յօշուած ձախ-ընդդիմադրութեան: Այս պայքարի ընթացքին անոնք ստիպւած են կուլի ո՛չ միայն քաղքենի կառավարութեանց դէմ, որ անտարադրյա վաղը պիտի խափանեն իրենց գործունէութիւնը, երբ կուլ տալով ստալինեան համայնավար հատուածները, զատուան վտանգաւոր ու դազորին, կերպով մը, համայնավար շարժումը տկարացնող ազդակ ըլլալէ, այլև՝

ա) Գ. Միջազգայինի, անոր ղեկավարութեան և ազգային հատուածներուն դէմ:

բ) Բոլորը ալ-ընդդիմադրի խմբակներուն դէմ, որ այսօր նոյնքան ծաւալումի հնարաւորութիւն ունին՝ որքան իրենք, քանի որ կօպուին գանգուածներու հիասթափումէն, յեղափոխական միջնորդոր տեղատուութենէն և ձախելու խարխալումներէն:

գ) Նաև Ընկերային Միջազգայինի և ընկերավարական կուսակցութեանց դէմ տւեալ երկիրներու մէջ, քանի որ ընկերավարութիւնը ինքզինքը կը հաշէ որպէս բնական ժառանգորդը այս բոլոր հիասթափած, հեռացած, հեռացած կամ արտաքսած տարրերուն:

դ) Մանաւանդ Ամսթերտամի Արհեստակցական Միջազգայինին ու անոր ազգային հատուածներուն դէմ, որոնք աւելի քան Ընկերավար Միջազգայինը, բաղամթիւ երկիրներու մէջ, իրենց հօր ու չափազանց լայնածաւալ կազմակերպութեամբ, իրենց աւելի քան բարեկերտ դոզչական ձգտումներով, իրպպէս լուրջ խոշորոտ են ձախ-ընդդիմադրութեան մը յաղթանակին, հետևաբար համայնավար շարժման աշխուժացման և զօրացման համար:

Անշուշտ, Լ. Տրոցկի և իր հետևորդները կըմտնեն կացութիւնը ու որպէս թէ սկիզբը ըլլար ամէն բանի, որպէս թէ 1917-ը գոյութիւն ունեցած չըլլար՝ անոնք ահա՛ ձեռնարկած են իրենց համեմատաբար փոքր ուժերով հսկայ պայքարի մը: Ինչի վրա կը հաշեն յաղթանակելու համար — անտարադրյա դէպքերուն, քաղաքական վերիվայրումներու, ըլլա՛յ կարմիր գծէն ներս, ըլլա՛յ կարմիր գծէն դուրս:

Վ. ՎրիժԱԿ

Թ Ղ Թ Ա Կ Ց Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ն Ե Ր

. . . . (գիւղ) 20 Օգոստոս 1930.

Այս անգամ կցատուր տեղեկութիւններով պէտք է բաւականանաք:—

— Հասանք Ազրբէջանի Զանգեւան շրջանը: Զանգեւանից և մօտիկ վայրերից բողբոջները ձերբակալել էին 600 մարդ: Դրանցից 56 հոգու զնդակահարեցին Զանգեւանում, իսկ 93 հոգու իջրագեղում: Մնացածներին, բացառութեամբ 13 հոգու, որոնք ձերբազատւեցին՝ չեկիտաները խիստ հսկողութեան տակ տարան Բագու:

— Փախստականների բոլոր շարժական և անշարժ կայքն ու գոյքը գրաււած է պետութեան կողմից: Բացի սրանից՝ կառավարութիւնը վառել է տուել 10-15 փախստականների տներ:

— Փախստականների ընտանիքները մնացել են, բառիս բուն իմաստով, չոր քարի վրա: Յամառ լուրեր են պատում, թէ կառավարութիւնը որոշել է նրանց մեծ մասին Սիրիոյ արտօրել:

— Դադ-Թումասում հաւաքւած են 80 փախստականներ՝ Հաջի Փարզալի ղեկավարութեամբ: Սաջվարում (?) 50 փախստական, որոնց ղեկավարն է Ուան-Ալին: Շաքեցի Ղարաչա-Ուանի խումբը միացած է Ուան-Ալիի խմբին: Ղափանի շրջանին մօտիկ Սորու անտառում կան 20 փախստականներ, որոնցից 12-ը թաթար

են, իսկ 8-ը հայ: Մեզրիի շրջակայքում ևս բաւական թւով փախստականներ կան, բայց թիւը չկարողացայ իմանալ: Սուսան սարում թափառում է 14 հոգուց բաղկացած փախստականների խումբ:

— Փախստականների գրութիւնը աստիճանաբար վատթարանում է: Գիւղացիները սկզբում ամէն կերպ օգնում էին նրանց. բայց կառավարութիւնն այնպիսի սոսկալի պատիժներ է նախարկեց օգնողներին, որ սարսափը պատել է ամենքին: Կայ նաև այն հանգամանքը, որ մինչև կաշին կողոպտւած գիւղացիութիւնը հազիւ հաղ է իր գլուխը պահում:

— Հանդ գիւղացիները իրենց վճռով քանդեցին գիւղական արտելը: Գիւղական ժողովում ամենը գոռում էին.— Ինչ ուզում է, թող լինի, մենք ո՛չ արտել ենք ուզում և ո՛չ էլ կոմունա:

— Կառավարութիւնը հրահանգել է, որ այլ ևս ո՛չ մի քաջալուրութիւն չլինի կոլտնտեսութիւններին, որովհետև նրանք մնաս են բերում պետական գանձարանին: Գիւղացիների մէջ այս հրահանգը հետեւալ մեկնութիւնն է ստանում. «Սխալմամբ կոլտնտեսութիւնները առաջ էին ձգել.— առաջ կոմունա պէտք է լինէր, յետոյ սոցիալիզմ և յետոյ միայն կոլտնտեսութիւն: Հիմա երեկ այդ սխալն են ուղղում ուղղել այս նոր հրահանգով»...

Առայժմ այսքանը: Կ. Գ.

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

«Բանդիտիզմ» (իմքագրական)	209	Բրդակամ ապստամբութիւնը (Կ. Սասունի)	215
Ա. Ը. Ինտերնասիոնալի բանաձևը քրտական		Բրդակամ հարցն Աշխ. Ընկվ. Ինտերնասիոնալի	
հարցի մասին	212	առաջ	219
Երկրի իրաւարձութիւնները	212	Տրոցկիզմը արտասահմանում (Վ. Վրիժակ)	228
Գրդակամ ռազմաբեմից	214	Թղթակցութիւններ	232

« Գ Ր Օ Շ Ա Կ » - Ի
Թիւն արժէ 2 ֆր. 50 սանտ.

« Գ Ր Օ Շ Ա Կ » - Ի հասցէն՝
M¹⁰ S. AGOPIAN.
5, rue des Gobelins, 5. Paris (13^e)